

אחרית דבר

"אֲחֵרֵי הָאָסוֹן הַזֶּה / רְבוּ הַקְּבָרִים / וְעַמּוֹת הַמְּשׁוֹרְרִים" (עמ' 104). במילים אלו סיכם המשורר האזידי סְעִיד ד'יבאן את מצבה של הקהילה האזידית בתקופה שמאז 3 באוגוסט 2014, יום פלישת כוחות "המדינה האסלאמית" לאזורים האזידיים בשינגאל (או בשמה הערבי "סינג'אר"), כ-120 ק"מ ממערב למוסול שבצפון עיראק, ועד היום. בקברים ובעיקר במשוררים שמזכיר ד'יבאן נעסוק בהרחבה להלן, אך ראשית עלינו לעמוד על האסון שפותח את בית השיר שלו: לוחמי "המדינה האסלאמית" פלשו לאזורים האזידיים על-פי תוכנית שעליה הצהירו מבעוד מועד, שעיקרה חיסול הנוכחות של הדת האזידית ושל בני הקהילה. האזידים, בני דת סינקרטיסטית דוברי כורדית – הנחשבים על-ידי האסלאמיסטים ל"עובדי שטן" ועל כן גם ל"גרועים ביותר שבין הכופרים" – יועדו לחיסול אם יסרכו להתאסלם בלא תנאי, דבר שהיה ברור לחלוטין כי לא יסכימו לקבל. עם הפלישה לכפריהם הצליחה רוב האוכלוסייה האזידית להימלט בכוחות עצמה לחבל הכורדי האוטונומי בצפון עיראק, אולם כ-80,000 איש שלא עלה בידם להימלט צפונה מצאו עצמם לכודים על הר שינגאל במשך ימים ושבעות ארוכים, מוקפים מכל עבריהם בלוחמי דאעש ומבודדים מכוחות ידידותיים שיוכלו לסייע להם. רבים מן הנצורים על ההר, בהם נשים, ילדים, זקנים ובעלי מוגבלויות, התייבשו בחום הקיץ המדברי הכבד, גוועו ברעב ומתו ממחלות שונות או מתשישות, לאחר צעידה רצופה של ימים ארוכים בכריחתם מאנשי דאעש.

האסון הגדול שניחת על הקהילה האזידית הוביל לריסוק המארג החברתי האזידי, לנפילתם של כ-10,000 חללים, לשבייתן של למעלה מ-7,000 נשים ששועבדו כשפחות-מין ומשק-בית לצורכיהם של לוחמי ארגון הטרור הג'יהאדיסטי, ולעקירה של כחצי מיליון אזידים מבתיהם למחנות פליטים בכורדיסטן העיראקית, בסוריה ובטורקיה. שלושה ימים לאחר פלישת דאעש לשינגאל ניצל הארגון את התנופה האדירה שצבר ואת הבלבול והחולשה של הכוחות הכורדיים, ופלש גם לאזורים נרחבים במישור נינווה, אזור מחייתם של מיעוטים אזידיים ונוצריים ממזרח ומצפון לעיר מוסול, שהייתה כבר תחת שליטתו. הארגון השתלט על עיירות וכפרים המאוכלסים בבני מיעוטים, בעיקר נוצרים, ותוך כך השתלט על בְּעֶשְׂיָקָה ועל בְּחָזְאֵנִי – שתי עיירות צמודות המהוות למעשה רצף אחד במרחק כ-15 ק"מ ממזרח למוסול, המאוכלסות בכ-30,000 אזידים. העיירות, שתושביהן האזידים

מתייחדים בהיותם דוברי ערבית ונודעים כמשכילים ומבוססים באופן יחסי, התרוקנו מבעוד מועד מיושביהן, שנאלצו גם הם למצוא מקלט בכורדיסטן העיראקית, ועם כניסת הג'יהאדיסטים אל תחומן נהרסו בחלקן הגדול ומבני הדת האזידיים בתחומן חוללו ופוצצו.

קשה לא פחות מן האסון ומן החורבן הייתה עבור האזידיים תחושת הנטישה והבגידה של השכנים הלא-אזידיים בשינגאל, שרבים מהם סייעו ללוחמי דאעש ללכוד את האזידיים ולהשתלט על רכושם. לצד בגידת השכנים חוו האזידיים בימי האסון מה שהם מזהים כבגידה נוספת, חמורה אולי אף יותר, הפעם מצד הרשויות הכורדיות. עד לאותה העת, הרשויות הכורדיות הציגו את עצמן ואת כוחות הפשמרגה שלהן, הצבא הכורדי בצפון עיראק, כפטרונים של האזידיים; ככאלה שיחרפו נפשם בהגנה על הקהילה האזידית, ויילחמו עד טיפת הדם האחרונה למען ביטחונה ושלומה. זאת אף שלהוציא מיעוט קטן יחסית של אזידיים שחיו בקרבת העיר דהוק בחבל הכורדי, רוב האזורים האזידיים היו מחוץ לשטח השליטה המוסכם של האוטונומיה הכורדית. אלא שברגע האמת נסוגו כוחות הפשמרגה הכורדיים מאזור שינגאל כולו בלא קרב, והותירו את האזידיים תושבי האזור חשופים לחלוטין לגרועים שבין אויביהם שבאו להשמדם.

האירועים הללו בשינגאל ובעיירות בעשיקה ובחזאני הם נקודת האפס לקובץ הנוכחי. כל השירים שנבחרו לקובץ זה נכתבו בצל האירועים ובהשפעתם. חשוב לציין בראשית הדברים עובדה שבוודאי צפה ועולה מן השירים עצמם: האסון של קיץ 2014 לא היה האסון הראשון שניחת על הקהילה האזידית, ומבחינת מספר ההרוגים בו לא היה זה האסון הקשה ביותר שהם ידעו. חשיבותו הגדולה היא בטוטאליות של ריסוק הקהילה והפיכתה לקהילת פליטים מפוזרת שסיכוייה לחזור למולדתה נמוכים. בכך הפך האסון הזה לדרמטי במיוחד ולנקודת מפנה בהיסטוריה של הקהילה. האזידיים סבלו במאות השנים האחרונות רדיפות חוזרות ונשנות מצד שכניהם ומצד הכוחות ששלטו באזורי מחייתם – על-פירוב בשל דתם הייחודית, שנתפסה על-ידי האסלאם כדת כפירה, אך גם בשל סגירותם החברתית היחסית והאשמתם, לפחות עד אמצע המאה העשרים, כמי שעיסוקם בשוד דרכים. באירועי-דמים מתועדים מן המאה ה-19 נטבחו מאות אלפי אזידיים, אלפים רבים אולצו להתאסלם והמקומות הקדושים להם חוללו, הושחתו ונהרסו.

ובכל זאת, אירועי שינגאל האחרונים היו חריגים בכמה מובנים: במספר הקורבנות והעקורים, שהיה חריג אפילו במושגים של מלחמת האזרחים המתחוללת בעיראק זה למעלה מעשור; באויב אכזר שהפך עצמו עד

מהרה לאויב של רוב העולם ומעסיק כיום את רוב מדינות המערב והמזרח התיכון; בתוכנית השמדה אכזרית שהוצהרה מראש ושלצד ההרג כללה גם שבי נשים ושעבודן; ובכיסוי עיתונאי בינלאומי נרחב וחסר תקדים. לצד כל אלה, העובדה שרוב מכריע של בני הקהילה האזידית לא חי בימי הרדיפות הגדולות בעבר ולא חווה את פגיעהן באופן אישי, הפכה את האסון הנוכחי לקשה וטראומתי יותר מכל קודמיו גם עבור הקהילה האזידית עצמה. כיום מציינים האזידים כי במהלך ההיסטוריה הארוכה של מסופוטמיה ושל עיראק חוותה קהילתם העתיקה 74 מסעות הריגה והשמדה, כבשירו של חגי' ח'לאת אל-מך'שאוי "אזידי אני", הפותח במילים "נושא מְכַאוּבִי שְבָעִים וְאַרְבָּעָה מְסַעוֹת־הַשְּׁמֶדָה / וּמִלִּיּוֹן שָׁנוֹת בְּכִי" (עמ' 26). בעיני עצמם האזידים הם קורבנות נצחיים של דיכוי ורדיפה שיטתיים של השליטים ושל זרמים אסלאמיים רדיקליים הרודפים אותם בשל שונותם והיותם "האחר" האולטימטיבי, ובשל היותם "כופרים". לצד אתוס הקורבנות הנצחית של הקהילה האזידית, שלה תפיסה היסטורית מפותחת מאוד באשר למקומה של קהילתם במארג הדתות, התרבויות והזהויות בעיראק, האזידים מטפחים גם אתוס חשוב אחר – אתוס הגיבור שהתמודד מול ניסיונות חוזרים ונשנים להשמידו ולאסלמו, נאחז בדתו ואיפשר את הישרדותה במשך השנים, ואף לחם נגד כוחות גדולים וחזקים ממנו כדי לאפשר את קיומו הנפרד. בהקשר זה חשוב להבין מהי בעצם אותה "אזידיות" שבגללה נרדפו האזידים, ומהם מרכיביה ומאפייניה של הזהות הקולקטיבית האזידית. האם ניתן לאפיין את האזידים על-פי השתייכותם הדתית בלבד, או שמה הזהות האזידית כוללת מאפיינים נוספים, שאינם דתיים?

הדת האזידית נמנית עם דתות פולחן השמש הקדומות של אזור מסופוטמיה, והיא ושכמותה רווחו במרחב הגיאוגרפי של ארם נהריים, אגני הפרת והחידקל, בקרב השומרים, האשורים, הבבלים, החורים, ויש אומרים כי גם בקרב עמי ארץ מצרים, ארץ כנען וחצי האי ערב. חוקרים שונים, ובכללם גם חוקרים מבני הקהילה האזידית, מוצאים כיום קווי דמיון והקבלה בין הדת האזידית לבין הדת הזורואסטריית האיראנית המאוחרת יותר, המבוססת על דואליזם, קרי – על מאבק נצחי בין האור לחושך ובין הטוב לרע, על פולחן האש ועל דיני היטהרות והימנעות מטומאה. אין משמעות הדברים כי הדת האזידית היא העתק של דתות השמש הקדומות או של הדת הזורואסטריית, ואף לא גלגול מודרני שלהן; בבסיסה של הדת האזידית ניצב האל ח'וּדָא (בכורדית – "שברא את עצמו"), ותחתיו שבעה מלאכים שמונו על-ידו כאחראים על הארץ ועל יושביה. ראש המלאכים הללו מכונה בדת האזידית טְאוּסִי מְלֶכְ, "המלך הטווס" או "המלאך הטווס", והוא התגלמותו של הטוב

האלוהי בעולם הזה. השם "אזידי" נגזר מן המילה "אָזְדָּה", הֶלַחַם בשפה הכורדית - שפת האם של מרבית האזידים ושפת המזמורים המקודשים בדת האזידית - שמשמעו "שברא אותי" (כלומר שהאל ח'ודא ברא). הדת האזידית היא דת סינקרטיסטית, שספגה במשך השנים השפעות מדתות ומתרבויות שונות והטמיעה אותן בהלכותיה. כך מזהים חוקרים שונים השפעות הלניסטיות שחילחלו לדת האזידית בתקופת המלחמות היווניות-פרסיות וכן השפעות מאחרות יותר, מצד הדתות המונותאיסטיות שעלו באזור. בולטת מכולן היא ההשפעה האסלאמית על הדת האזידית: במאה ה-13 השתלב בדת האזידית באזור הרי כורדיסטן איש-דת מוסלמי-צופי שמוצאו בבקעת הלבנון. שמו היה שייח' עֶדִי בֶן מוֹסְאֶפֶר (המכונה לרוב שייח' עֶדִי), ועד מהרה הוא הפך למנהיגם של המאמינים האזידים ולרפורמטור הגדול של הדת האזידית. כחלק מן הרפורמה של שייח' עדי קיבלה על עצמה הדת מבנה חברתי מעמדי בדומה לנהוג במסדרים הצופיים, ואימצה לעצמה אי אלו מאפיינים אמוניים אסלאמיים, בעיקר מן המיסטיקה הצופית. לצד השפעה אסלאמית זו נספגו בדת האזידית ברבות השנים מאפיינים אמוניים של דתות נוספות שרווחו באזור, ובכללן הנצרות והיהדות.

המאפיין הבולט ביותר של הדת האזידית לאורך ההיסטוריה שלה, וחרף כל ההשפעות החיצוניות שפעלו עליה, הוא היותה דת אוראלית; קרי, כזו שהלכותיה ומסורותיה מועברות על-פה בין הדורות. אין בדת האזידית טקסטים מקודשים, ועקרונות הדת הועברו על-פה מדור לדור. טענות שונות שהעלו במשך השנים חוקרים ומטיילים אירופאים, על מציאתם של שני ספרי קודש אזידיים ('הספר השחור' ו'ספר ההתגלות') נשללו מכל וכל על-ידי אנשי-דת אזידיים. אמנם הספרים האלה כוללים יסודות מסוימים שאכן מופיעים במסורות ובמיתולוגיה של האזידים, אבל נראה שאינם אלא קיבוץ של סיפורים אקראיים ששמעו מטיילים אירופאים מפי אזידים בעל-פה, ולא ספרים בעלי משמעות כלשהי עבור האזידים.

העדרה של מסורת כתובה אצל האזידים - כדרכן של דתות רבות שקדמו לדתות המונותאיסטיות המקדשות את ספרי הקודש - טמנה בחובה שלוש השלכות מרכזיות לקהילה האזידית שנותרה עד היום קהילה אוראלית: ראשית, העדרה של הלכה כתובה הקשתה על מרבית שדרות העם האזידי להכיר את צפונות דתם והלכותיה באופן אינטימי. שנית, המסירה בעל-פה, שמטבעה היא דינמית ונוטה להשתנות, הובילה להיווצרותן של מסורות מקומיות רבות באזורים האזידיים השונים, שגם אם גרעינן ההיסטורי משותף, עם השנים הן התרחקו ונעשו שונות זו מזו (שתי הסיבות הללו גם

יחד עשויות לתת הסבר אפשרי אחד לסיבה שבגינה חוקרים רבים כל-כך שמעו מפי דוברים אזידים גרסאות רבות כל-כך לאותן מסורות, מיתולוגיות ומנהגים של אותה הדת). ושלישית – ורלוונטית במיוחד לעת הנוכחית, שבה המבנה החברתי האזידי נמצא בסכנה מוחשית של פירוק, פיצול והגירה – היא הסכנה להמשך קיומה של הדת האזידית במתכונתה הנוכחית. הפליטים האזידים שאיבדו את מולדתם עוברים לארצות חדשות, וכתוצאה מכך אובדת לדורות הצעירים בהדרגה גם שפת האם שהיא שפת הקודש של דתם. האובדן הכפול הזה, של המולדת והלשון, הוא למעשה הרס של התשתית הבסיסית של המסירה שבעל-פה הניצבת בבסיס המסורת והדת האזידית.

ואכן, מרבית המאמינים האזידים – להוציא שכבה דקה של אנשי דת, משרתים בקודש וחוקרי הקהילה – אינם בקיאים בכל רזיה וצפונותיה של דתם. ההיכרות עם הדת רופפת כל-כך, עד שרבים מבני הקהילה התקשו במשך השנים להתמודד ביעילות כנגד ההאשמות שהוטחו בהם מעת לעת מצד קיצוני האסלאם הסוני כי דתם היא למעשה עבודת שטן. טענות אסלאמיות אלו מבוססות על האמונה האזידית כי ראש המלאכים, טאוסי מלכ, המרה את פיו של האל כשזה ציווה עליו להשתחוות בפני אדם הראשון. מה שנתפס באמונה האזידית כסימן לאדיקותו של המלאך ולהסכמתו להשתחוות אך ורק בפני האל, מתואר במסורת אסלאמית דומה כרגע של המריית פיו של אללה, שהסתיימה בגירושו של המלאך מגן עדן אל הגיהנום והפיכתו לאיבליס, השטן. האזידים, המקדשים את טאוסי מלכ, נתפסו בשל כך בעיניהם של אסלאמיסטים כעובדי השטן. באופן מפתיע, וחרף הכחשות נמרצות מצד אנשי הדת האזידים, רבים בקהילה האזידית אימצו את הטענות האסלאמיות במשך השנים וקישרו בעצמם בין השטן לבין ראש המלאכים, טאוסי מלכ. הדברים הגיעו עד כדי דרישה של חבר פרלמנט עיראקי-אזידי מחבריו לבית, בשנת 2005, שלא לומר במליאה את ה"תְּעוּיִדְה" (הנוסחה האסלאמית השגורה: "אָעוּד' בַּאֲלֵה מִן אֶל-שֵׁיטָאן אֶל-רְגִים" – "אחסה באללה מפני השטן הארור"). לטענות בדבר עבודת שטן אין כל ביסוס באמונה האזידית, אולם היכרותם המוגבלת של בני הקהילה עם דתם שלהם תרמה לא מעט להתפתחותם של בדיות וכזבים.

קהילה האזידית, אם כן, היא ביסודה קהילה דתית-אתנית, שהגורם שאיחד בין בניה ובנותיה במשך השנים היה האמונה הדתית הייחודית השונה באופן מהותי מן הדתות המונותאיסטיות המקיפות אותה באזורי מחייתה. אולם ברי כי לא ניתן לומר שהדת היא ציר הזהות היחיד של הקהילה האזידית. אופיה האוראלי של הדת האזידית, השוני שנוצר בין מסורות מקומיות

במשך השנים והיכרותם הבלתי מעמיקה של רוב המאמינים האזידים עם דתם, מחייבים זיהוי של המאפיינים הנוספים המרכיבים את הזהות האזידית בת ימינו, אותם מאפיינים שליכדו את הקהילה במשך השנים ומנעו ממנה להתבולל ולהתפרק במשך מאות ואלפי שנים של רדיפות.

ממעקב רציף של כעשור אחר הקהילה האזידית אני סבור כי לא פחות מאשר קהילה דתית, שהדת היא הציר המלכד שלה, הקהילה האזידית היא קהילת טראומה. טראומת מסעות הרדיפה נגד הקהילה וניסיונות ההשמדה והאסלום בכפייה מהדהדות בתודעה האזידית כל העת ומהוות אבן בניין מרכזית בזהותם של האזידים. הטרואומה הזאת, המתבטאת בשיח הזהות האזידי בדמות אותו רצף א־היסטורי של 74 מסעי הרדיפה שזכרו לעיל ושכוונו במרוצת ההיסטוריה נגד האזידים בכל זמן ובכל מקום שבו נמצאו, היא שעיצבה את דמותו של האזידי ואת תפיסתו העצמית, כקורבן אך גם כגיבור, לא פחות מאשר השתייכותו לדת האזידית.

על כן, למרות שאירועי קיץ 2014 בשינגאל מהווים את "נקודת האפס" ואת הציר המרכזי שסביבו נעים השירים בקובץ זה, השירים מהדהדים בלי הרף גם את המסורות הדתיות של האזידים, גם אם בגרסאות מקומיות, המשתנות באורח כזה או אחר בין האזורים השונים, ולצידן – את סיפורי הרדיפה, הגירוש וההריגה שהיו מנת חלקה של הקהילה. שמותיהם של האל, המלאכים והקדושים האזידים חוזרים במקומות שונים, לעיתים בכינויים שונים, ולצידם נזכרים גם המנהגים, החגים, האמונות והמקומות הקדושים לדת האזידית. אולם נדמה שלכל אלה שמור לאורכו של הקובץ רק מקום משני ביחס לשיח הטרואומתי של האזידים. בשירים השונים עוברת כחוט השני רדיפות העבר על קורבנותיהן והסבל שהמיטו על הקהילה לצד הגיבורים והמנהיגים הקהילתיים שהן הולידו. על כל אלה יפורט בהמשך.

השירה האזידית לאחר האירועים בשינגאל בקיץ 2014

הקובץ הנוכחי הוא תוצאה של מסע שאורכו למעלה משנתיים, לצידם של מאות חברות וחברים אזידים שעולמם חרב עליהם ברגע, באותו בוקר מר בשלושה באוגוסט 2014. את הקהילה האזידית אני מכיר מקרוב ובאופן אינטימי למדי כבר מאמצע העשור הקודם, עת שקדתי על עבודת התזה לתואר השני, שעניינה היה הזהות האזידית ה"חדשה", היינו – הניסיונות הראשונים של אזידים בגולה ובמולדת להציג עצמם כבני עם נפרד מן הכורדים, עם בעל שאיפות משלו להיבדלות ולשליטה על גורלו. במהלך המחקר, שפלל שהות ממושכת כאורח בקהילות אזידיות בצפון גרמניה,

למדתי להכיר מקרוב את מרכיביה השונים - הדתי, התרבותי, הלשוני, החברתי וגם הפוליטי - של הזהות האזידית, ואת מנהגי הדת הייחודית הזאת. התודעתי לפעילותם של ארגונים אזידיים, פוליטיים ותרבותיים, ועמדתי על הרגישויות של הקהילה ועל הזיכרון הטראומטי הנוכח כל-כך בתודעתה. לא אחת חשבתי, ואף דנתי בכך באריכות עם חברים אזידיים, על הדמיון בין תודעת הטראומה האזידית לבין זו היהודית, ולא פעם שמעתי מהם שלא רק בסוגיה זו מתמצה הקשר המיוחד בין הדתות ובין העמים, וכי הם היו רוצים להרחיב את הקשר ולהעמיקו, תוך היכרות מעמיקה ואינטימית יותר עם יהודים ועם ההיסטוריה שלהם.

בשנים שחלפו מאז סיום עבודת התזה ליוויתי את הקהילה מרחוק ושמרתי על קשרי חברות טובים עם פעילים אזידיים באירופה ובעיראק. עם פרוץ אירועי הדמים בשינגאל, באוגוסט 2014, "נקראתי לדגל", משהוצפתי בפניות של חברים אזידיים ושל בני הקהילה שלא הכרתי וששמעו עלי מחבריהם. השעות הארוכות שהקדשתי בתקופה שחלפה מאז האירועים, וקשרי החברות הרצופים וההדוקים שיצרתי מאז האירועים עם מאות אזידיים שלא הכרתי קודם לכן, חשפו אותי באופן בלתי אמצעי לנכיו של השיח האזידי הטראומטי, הסובב בעיקרו סביב תחושת הרדיפה והקורבנות ההיסטוריות של הקהילה.

מאז השלמתי את עבודת התזה שלי חלו תמורות משמעותיות בזהות האזידית, בעיקר לאחר האירועים בשינגאל בקיץ 2014 וההשלכות שלהם. אירועים אלה האיצו והעצימו מגמות של בדלנות, של חשדנות ושל רתיעה מן השכנים המוסלמים של הקהילה, ואלו, בתורן, שימשו זרז להפיכתו של השיח הבדלני האזידי - שאותו הצגתי בעבודת המחקר שלי - לאחד מצירי השיח העיקריים המכוננים את הזהות האזידית בעת הנוכחית. הקשרים האישיים שיצרתי בשנים האחרונות עם בני הקהילה העמידו אותי בעמדה ייחודית, שמחד גיסא היא מאוד מספקת ואפילו מרגשת במישור האישי, אך מאידך גיסא היא טומנת בחובה גם עול גדול של ציפיות ואחריות לעמוד בהן ולא להכזיבן.

אחת התופעות המרתקות שהבחנתי בהן, לצד התגברות המגמות הבדלניות בקהילה האזידית, הייתה אובדן הפחד מפני השכנים, תופעה שהלכה יד ביד עם התגברות השנאה, התיעוב והחשדנות כלפיהם. אלו הן מגמות השמורות לקהילות שאיבדו את כל עולמן, את רכושן ואת האמון שיש להן בסביבתן. ייתכן כי אובדן הפחד הזה הוא גם הסיבה לתופעה מרתקת נוספת שבאה לידי ביטוי בריבוי הפניות שקיבלתי מקורבנות אזידיים, בעיקר מאזור שינגאל, ושעיקרן היה רצונם הנואש שישראל והעם היהודי יגישו לקהילתם

סיוע ותמיכה, ולו במישור הסמלי. הקריאות הללו החזירו אותי לאותן שיחות ישנות על הקשר בין העמים, ולכן ביקשתי ליזום מהלך ישראלי רשמי של סיוע לאזידים. את השנה הראשונה שלאחר האירועים בשינגאל הקדשתי לשורה של פעולות שמטרתן לנסות ולעורר את הציבור הישראלי ואת מעצבי דעת הקהל בארץ לסייע לאזידים, אך ניסיונות אלה עלו כולם בתוהו. יש שיאמרו שהיו חסרי סיכוי מלכתחילה. אולם כישלון זה לא ריפה את ידי, אלא שיכנע אותי שעל מנת שקשרים בין ישראל לבין האזידים יוכלו להתקיים, עלי להשקיע את מירב מאמצי בראש ובראשונה בהנחת התשתית התרבותית, המדעית והתודעתית כאן, בישראל, וכי יש לתעל את המאמצים להגברת ההיכרות בין ישראלים לבין הדת האזידית, הקהילה האזידית, מאווייה וסבלותיה לאורך ההיסטוריה.

המעורבות הרציפה שלי בקבוצות האזידיות ברשתות החברתיות חשפה בפני תופעה מדהימה: הסבל, האובדן והקורבנות שהמיטו האירועים על הקהילה האזידית הובילו גם להתפוצצות יצירתית בקרב בנות ובני הקהילה, באופן שמשקף היטב את בית השיר של סעיד ד'יבאן שצוטט בראשית הדברים. לצד הפעילות הפוליטית וההומניטרית שרבים מן האזידים החלו לעסוק בה בעקבות האירועים, עשרות מבני הקהילה, אמנים מנוסים וחובבים כאחד, בחרו לבטא את כאבם, את אובדנם ואת תחושותיהם באמצעים אמנותיים שונים: בציור ובפיסול, ביצירה קולנועית, במוזיקה, בתיאטרון ובכתיבה ספרותית. אמצעי הביטוי האמנותי הבולט ביותר שבו בחרו אזידים רבים לבטא את עצמם, ושזהר מעל כל אלה, היה כתיבת שירה. באופן מקרי, חלק מן החברים האזידים שזכיתי להכיר מאז האירועים הם משוררים ומשוררות, מקצתם משוררים מנוסים ומוכרים בקהילה האזידית ואף מחוץ לתחומיה, ואחרים – כאלה שהתנסו לראשונה בכתיבה. קשה מאוד לדבר על "ביוגרפיה קולקטיבית" של קבוצה זו. המשוררים והמשוררות שיצירותיהם נכללות בקובץ הם בני גילים שונים, ותיקים לצד צעירים – חלקם עוד לא בני עשרים – המשתייכים לדורות שונים, הן בתפיסת עולמם הפוליטית והחברתית והן באופי כתיבתם. הם מגיעים מאזורים שונים, חלקם משינגאל, חלקם מבעשיקה ומפחזאני, ואחרים מן הקהילות האזידיות בתפוצות. המדיום הייחודי של השירה זמינותה הגדולה לקריאה ברשתות החברתיות מאפשר לכל אחד מהם בנפרד ולכולם גם יחד להציג זוויות התבוננות ייחודיות על המציאות האזידית של ימינו.

קובץ השירה הנוכחי מאגד מבחר משיריהם של משוררות ומשוררים אזידים אלה, שנכתבו מאז ראשית האירועים הטרגיים שחוותה הקהילה האזידית בקיץ 2014 ועד סגירת הקובץ הזה בשלהי 2016. משוררות ומשוררים אלה

מהווים שיקוף נאמן להלך הרוח הרווח אצלם בימים אלה שלאחר הטראומה הגדולה ולקראת הלא נודע שטומן בחובו העתיד לקהילה הנרדפת, כמו גם לחרדות האוחזות בקהילה שנידונה למוות על-ידי שכניה, שבנותיה ובניה שילמו מחיר כבד מנשוא ושאינה יודעת על מי תוכל עוד לסמוך ועל מי תוכל להישען. ייחודם של המשוררים ושל השירים המאוגדים בקובץ זה הוא בכך שהם מאפשרים לנו, הקוראים, היכרות קרובה וכמעט בלתי אמצעית עם הטראומה כפי שחוו אותה בני הקהילה האזידית, ועם הלך הרוח הקהילתי. השירים הללו מספקים הצצה אל החברה האזידית תוך כדי האסון ומייד לאחריו, מטפלים בנושאי הגעגוע, הכאב, המוות, העקירה, החשש מן העתיד הבלתי צפוי וכן הצצה למנהגיה של הדת האזידית הייחודית והלא מוכרת. זוהי תעודה היסטורית ייחודית וחשובה מאין כמוה, הן משום שמסורתית אין הקהילה האזידית אמונה על תיעוד דברי ימיה בדרך של כתיבה אלא באמצעים אוראליים והן משום שחרף השינויים בטכנולוגיות התיעוד, ההקלטה, הצילום וההפצה, תיעוד בזמן אמת של מצבי טראומה קיצוניים כל-כך על-ידי הקורבנות עצמם, כבר אינו שכיח.

עם זאת אין ספק כי לא מדובר בתעודה היסטורית המבקשת לתעד את ההתרחשויות במדויק ובאופן כרונולוגי, אלא בפסיפס מרהיב של מסמכים אנושיים, סובייקטיביים שכל אחד מהם מספר את סיפורו האישי של מחברם. אולם כשהם באים באופן מקובץ נדמה כי הם הופכים לשלם הגדול מסכום חלקיו, ומשמשים כעין כמוסת זמן המעניקה לנו, הקוראים, הצצה לזווית הראייה האזידית לטראומה שחוותה הקהילה, כפרטים וכקבוצה. השירים הנכללים בקובץ מצליחים לתעד רגע דרמטי ומכונן של הקהילה הקטנה באמצעים האמנותיים הייחודיים לשירה. את השירים כתבו המשוררים מייד לאחר האירועים ובחודשים שחלפו מאז התרחשותם, והם מהווים שיקוף נאמן להלך הרוח של קהילה מוכת אסון כשזיכרון האירועים עוד טרי, כשהפצעים עוד פתוחים ומדממים, כשהרגשות סוערים, כשהזעם בלתי נכבש וכשהשנאה והרצון בנקמה עודם מבעבעים. כתיבה מסוג זה על הטראומה הגדולה של האזידים, בזמן אמת וממקור ראשון, עשויה להיות בעלת חשיבות רבה בעתיד, כשיעלה הרצון לחקור ולהבין את קורות הקהילה האזידית בעקבות האירועים וזאת לשני צרכים: ראשית, כצוהר בלתי מתווך לעולם החיצון להתודעות אל הקהילה האזידית, להכרת מנהגיה ומאפייני זהותה ולהבנת מצבה והקשיים שעמם היא מתמודדת; ושנית, כתעודה ראשונית הכומסת את זיכרון האירועים הללו בזיכרון הקולקטיבי של הקהילה האזידית, כשם שעשו המסורות שעברו על-פה בין דורות של אזידים במשך מאות בשנים.

כמתרגם וכישראלי, הפרויקט של תרגום השירה האזידית בתקופה שחלפה מאז אירועי הדמים על כל מורכבויותיו, זימן אתגר גדול ומרתק במיוחד. כאמור, אחד המניעים המרכזיים לתרגום השירים ולכריכתם יחד בספר היה הניסיון לקרב לציבור הקוראים בישראל, כמו גם לקהל חובבי השירה, את הקהילה האזידית בעקבות האירועים שהגיעו לכותרות הראשיות של החדשות בארץ אך נתקלו בחומות של העדר היכרות, של תפיסות מוטעות ודעות קדומות ששורשיהן בקשיים שנתקלו בהם חוקרים זרים לקהילה בבואם לתאר אותה. האכזבה לנוכח התגובות הצוננות בישראל למול הקריאות האזידיות הנואשות לעזרה ישראלית התחלפה במהרה, כאמור, במחויבות לעשייה מסוג אחר, אישית הרבה יותר – תרגומי השירה של הקורבנות שהתקשיתי לגייס עבורם עזרה ממשית. במהרה נתחוויר לי כי השירה האזידית הזאת היא השופר הנאמן ביותר, ובוודאי היפה, המרשים והסוחף ביותר, של הקול האזידי באחת התקופות הקשות ביותר שחוותה הקהילה האזידית מימיה. השירה האזידית, ככל שירה, משמשת צוהר ייחודי להעברת הלכי הרוח והמחשבה בתרבות שבה צמחו המשוררים ושבה נכתבו השירים המתורגמים. המסרים הכמוסים בין המילים ובין שורות השירים הללו משמשים כלי יעיל לחשיפת השיח הקהילתי האזידי לעולם החיצון שאינו מכיר את השיח הזה כלל, לא כל שכן את הדקויות המאפיינות אותו. תיעודה של הכתיבה הזאת, הנדמית בתחושתו למעין מגילת "איכה" אזידית בת הזמן הזה, ותרגומה לעברית, הם השירות הטוב ביותר שניתן להעניק לקהילה האזידית בעת הנוכחית.

האתגרים שבתרגום השירה האזידית לעברית

תרגום שירה מזמן ממילא אתגרים לא מעטים למתרגם, והדבר נכון שבעתיים כאשר השירים מתורגמים משפה כה זרה לקוראי העברית כמו זו שממנה תורגמו השירים בקובץ זה. אין הכוונה כמובן לשפה הערבית שבה נכתבו השירים ושלמורכבויות השימוש בה אדרש מייד, אלא לעולם הסמלים והדימויים האזידי הטבול בסמליות דתית וגיאוגרפית, בשמות אנשים, חפצים ומקומות בכורדית, וברמזים לאפיונות מן ההיסטוריה האזידית ולמסורות אזידיות. השירה הזאת מעוגנת במחוזות גיאוגרפיים (אמיתיים ולעיתים גם מדומיינים), במרחב תרבותי-דת-אנושי ובשדות אסוציאטיביים הזרים מאוד לקורא ההדיוט, שאינו אזידי, והדבר נכון במיוחד ככל שמדובר בקורא שהתחנך בסביבה מונותאיסטית. במקומות רבים מתייחסים המשוררים לאנשים, למקומות, לתחושות, למראות,

לקולות, לריחות, לפתגמים ולאמירות שהרכיבו את עולמם בכפריהם שלפני הגירוש, ועובדה זו מחייבת ללוות את התרגום בנדבכים נוספים של הבהרות והערות שוליים משמעותיות שינהירו את המידע המדובר לקורא העברי ושיהפכו את השירים למוכּנים יותר. בדרך כלל אינני נמנה עם חסידיהן הגדולים של הערות שוליים, ובוודאי שלא בכל הנוגע לשימוש בהן בתרגום שירה, אך בשל פערי הידיעה וייחודה של הדת האזידית נאלצתי לעשות בהן שימוש, גם אם תוך ניסיון להיות קצר ותכליתי ככל שהתאפשר לי. עם זאת אין לי ספק שקיימות בטקסטים השונים משמעויות נסתרות ורבדים סמויים שלא עלה בידי להבין ולתרגם, גם לאחר התייעצויות נרחבות עם המשוררים עצמם.

סוגיות נוספות שנתקלתי בהן ושטרדו את מחשבתי במהלך תרגום השירים בקובץ זה ראויות לדיון מורחב מעט יותר, שעשוי להעניק הבנה עמוקה יותר של הלך הרוח והמחשבה האזידי ושל הרקע החברתי, הפוליטי והדתי שעליו נכתבו השירים, ולהעמיק עוד יותר את הבנתה של הקהילה האזידית ומכלול האתגרים שעמם היא מתמודדת.

הסוגיה הראשונה ואולי גם החשובה ביותר היא זו של שפת הכתיבה: רוב האזידים בעיראק הם דוברי הניב הקורמאנגי של השפה הכורדית, ואילו הערבית עבורם היא שפה שנייה. רק מיעוט מקרב האזידים, תושבי העיירות בעשיקה ובחזאני, הם דוברי ערבית כשפת אם. אולם למרות היותם של האזידים דוברי קורמאנגי, מרבית הכתיבה האזידית, לרבות כתיבת השירה, נעשית דווקא בערבית. בשולי היצירה פועלים משוררים אזידים בודדים הכותבים בשפת אמם, שאין באפשרותי לתרגם את יצירותיהם, אולם ניכר בבירור כי רוב מכריע של היצירה האזידית נכתב ערבית. תופעה זו נעוצה בראש ובראשונה בעובדה שעד לאירוועים בשינגאל היו רוב האזורים האזידיים נתונים לשליטתה של ממשלת עיראק ולא של הממשלה הכורדית. מכך נגזר שמערכת החינוך באזורים הללו הייתה כפופה למערכת החינוך הממלכתית העיראקית, ושפת ההוראה בה הייתה ערבית. עובדה זו הפכה את שפת האם לשפה דבורה בלבד, שאינה משמשת לכתיבה, והובילה לכך שרמת השליטה של מרבית האזידים בשפת אמם היא חלקית בלבד, והולכת ומתמעטת ככל שמדובר בשליטה ברבדיה הספרותיים של השפה. יש לציין כי מציאות זו שונה תכלית השוני ממצבם של הכורדים (הלא-אזידיים) בכורדיסטן העיראקית, שבה מאז הפיכתו של החבל הכורדי לאוטונומיה בתוך עיראק עברה מערכת החינוך להוראה בכורדית; ובימינו מתחוללת בה תחייה של השפה הכורדית ועיקר הכתיבה הספרותית מתבצע בכורדית, באופן שניזון מן הנרטיב הלאומי הכורדי וגם מזין אותו.

השירה המקובצת באסופה זאת כתובה אם כן במקור בערבית ספרותית, ומרביתה מתאפיינת בסגנון החרוז החופשי והמשקל החופשי. ברובה היא שירה מודרנית, היונקת בעת ובעונה אחת מן המסורות הקלאסית והמודרנית של השירה הערבית, ממסורת המסירה בעל-פה בלשון הכורדית כפי שהייתה נהוגה במסגרת הקהילתית האזידית, ובמידה מסוימת גם ממסורות שירה מערביות. שירה זו מצטיינת בעושר לשוני רב ובלהטוטי לשון מרהיבים בלשון הערבית, ובשימוש תכוף וייחודי במושגים, בשמות ובכינויים מעולם הדימויים האזידי, מן המיתולוגיה האזידית, מן המסורות הדתיות האזידיות ומן הזיכרון ההיסטורי האזידי. מעניינת במיוחד היא העובדה שהאזידים הכותבים שירה בערבית יונקים - במודע או שלא במודע - ממסורת ארוכת שנים של שירה ערבית, שמרבית המשתתפים בה היו מטבע הדברים כותבים ערבים-מוסלמים, שעזימם מתכתבים לעיתים המשוררים האזידים בשיריהם. אין להקל ראש בדבר, שכן הוא מעמיד את המשוררים האזידיים הכותבים ערבית בשניות מדהימה, הן מבחינה אישית והן מבחינה פוליטית ואמנותית: ראשית, משום שמסורת הכתיבה הערבית שממנה יונקים הכותבים האזידיים וממנה הם מלקטים את מירב ההשפעה, היא למעשה המסד התרבותי שעליו צמחו גם מי שהאזידיים מזהים אותם כיום כנוראים שבאוֹיביהם, נציגים של תרבות שהאזידיים חיים בפחד ובניכור גדולים מפניה. שנית, היסמכותם של אזידיים על מסורת כתיבה כלשהי, יהיו מקורותיה אשר יהיו, אינה דבר של מה בכך בתרבות שהייתה במשך השנים רובה ככולה תרבות אוראלית, שבה הועברו מסורות בעל פה בין הדורות. ככל שכתובה בכלל וכתיבת שירה בפרט נדמית כעניין מובן מאליה, בתרבות שבה צמחו המשוררים והמשוררות שיצירותיהם מופיעות באסופה זו, ובהיסטוריה שלהם, היא אינה מובנת מאליה בכלל. כמעט מעצם הגדרתו קובץ זה הוא אקלקטי מאוד. לעובדה זו צדדים חיוביים וחיוביים פחות: מעבר לחשיפה למנעד רחב מאוד של קולות ושל רעיונות מתוך הקהילה האזידית, השירים השונים מתאפיינים במנעד רחב למדי של חוסר אחידות ובשוני רב הן בדרכי הכתיבה של המשוררים השונים והן ברמתם. רק מעטים מבין המשוררים שיצירותיהם תורגמו בקובץ הם משוררים במלוא מובן המילה. רובם החלו לכתוב שירה, ולמצער לפרסם את יצירותיהם רק בתקופה שחלפה מאז האירועים, על רקע האסון שניחת על קהילתם ובעקבותיו. לצד זאת יש הבדלים ניכרים גם במספר השירים שפירסמו המשוררים השונים מאז האירועים. כך, בעוד שמקצת המשוררים היו פוריים מאוד, כתבו שירים רבים בתכיפות גדולה ובחלקם גם פירסמו קובצי שירה, אחרים כתבו רק במשורה. כמו כן יש פערים ניכרים באיכות

הכתיבה בין המשוררים השונים, שכן ביניהם משוררים ותיקים ומנוסים ואחרים צעירים, מקצתם תלמידיהם של המשוררים בני הדור המבוגר יותר, שזו להם חשיפה ראשונה.

עוד ראוי להביא בחשבון כי לפחות בחודשים הראשונים שלאחר האירועים, חלק מן המשוררים, עקורים ששוכנו במחנות הפליטים האזידיים בצפון עיראק, כתבו שירים בתנאים פיזיים ונפשיים לא פשוטים. רבים מן השירים הנכללים בקובץ נכתבו באוהלי מחנות הפליטים על-גבי טלפון נייד, ובמקרים רבים הוקלדו ברישול ובחופזה שלעיתים אף באו לידי ביטוי בשירים עצמם. יש לתת את הדעת גם למדיום שבו פורסם רוב מכריע של השירים: בהעדר גישה ונגישות להוצאות ספרים בעולם הערבי שיפרסמו את השירים, ומתוך רצון להגיע במהירות לקהל גדול של קוראים, רוב השירים הנכללים בקובץ מעולם לא "פורסמו", במובן המקובל של המילה, אלא הועלו למדיום הנגיש ביותר לכל המשוררים הללו, גם בתנאי המחיה הקשים שבהם הם מצויים - פייסבוק. המדיום הזה איפשר למשוררים לפרסם שירים וקטעי שירה לקהל גדול בלי שיהיו ועיכוב, וכן להגיב בזמן אמת על אירועים שונים שהתרחשו בתקופה שלאחר האסון. מקצת השירים פורסמו גם בעיתונות היומית בעיראק ובמדינות אחרות וזכו לתפוצה נרחבת יחסית.

מאחר שהקובץ אינו אך ורק קובץ שירה אלא מבקש להיות גם תעודה היסטורית המעבירה הלכי רוח של קהילה בצומת-דרכים היסטורי, לא תמיד הייתה איכותם האמנותית של השירים השיקול היחיד להכללתם בקובץ. שיקולים נוספים שמילאו תפקיד בתהליך בחירת השירים וברירתם היו, לדוגמה, ייצוג רחב ככל הניתן לקולות מן האזורים הגיאוגרפיים השונים, של גברים ושל נשים מאזורים שונים ומגילים שונים, ושל הנושאים שבהם עוסקים השירים. כמתרגם הקובץ, כחוקר הקהילה האזידית וכחבר אישי של המשוררות והמשוררים הייתה לי השפעה רבה על עיצוב דמותו של הקובץ, על התמונה שמכלול השירים הללו מציירת, ועל הדגשים הנושאים שהובילו לבחירת השירים. המעורבות הרגשית הגבוהה שלי במהלך כל הפרויקט הנוכחי הוסיפה להתלהבות שלי ולמוטיבציה שלי לתרגם את היצירות, אך עם זאת עלי להודות בכנות שלעיתים הייתה מעורבות רגשית זו גם לרועץ. הדבר אמור בייחוד באשר לשיפוט ולבחירת השירים. דווקא ההיכרות האינטימית שלי עם הסוגיה האזידית ועם המשוררים עצמם, הובילה אותי פעמים רבות להתעקש על הכללתם בקובץ של שירים שמסריהם נראו לי חשובים ומהותיים, על חשבון איכותם של השירים. לצד זאת, במהלך העבודה נעשו פשרות לא מעטות נוספות מסוגים שונים

ומכורח מניעים שונים. עם זאת אני סמוך ובטוח כי בחשבון הסופי מכלול השירים בקובץ מאפשר מבט מורכב ומעמיק לנבכי הנפש האזידית, הפרטית והקולקטיבית, ולזהות האזידית, ואל מורכבותה של המציאות שבה חיים ופועלים האזידים.

סוגיה אחרונה שראוי לתת עליה את הדעת היא זו של אופן כתיבת השמות בקובץ זה ובראשם שמה של הקהילה - "אָזִידִי". עד היום נפוצו בכתיבה המערבית השמות Yazidi ו-Yezidi ואילו בכתיבה העברית, על דרך השאילה מן הכתיבה בשפות אירופיות, נפוץ השם "יזידי" (בהגיית היו"ד בסגול או בפתח). שמות אלה יונקים בעיקרם מן השם שרווח לקהילה בשפות הערבית, הכורדית והטורקית - "יזידי", המבוסס על האמונה כי לקהילה קשר היסטורי כלשהו לח'ליפה האומיי יזיד בן מועאוויה. אלא שלגרסה זו אין כל אחיזה במסורת האזידית, שבה, כפי שכבר הובהר לעיל, מוסבר השם כנובע מן הצירוף בשפה הכורדית "אָזְדָה" ("שברא אותי") שהוא כינויים של המאמינים האזידים. בקובץ זה בחרתי לעשות שימוש מודע אך ורק בצורה "אָזִידִי", בדרך שבה כל האזידים, דוברי הכורדית והערבית כאחד, מכלל האזורים ומכל הנטיות המפלגתיות, הוגים וכותבים את שם קהילתם ודתם. מצאתי טעם להשתמש בצורה זו מתוך כבוד לבחירה המודעת של הקהילה האזידית, ומתוך תפיסה שהשם הזה מעניק לקהילה האזידית קול ואפשרות לבחור ולעצב את זהותה ולשקף את תרבותה ואת הלך הרוח שלה באופן מיטבי. על-פי אותו היגיון בחרתי לקרוא למקומות שלשמותיהם גרסאות בכורדית ובערבית ולתעתק את שמותיהם על-פי הדרך הרווחת יותר בקרב האזידים עצמם. עם זאת, בתרגומי השירים הקפדתי לכבד את בחירתו של כל משורר ולא לשנות את השמות שהוא בחר. כך, למשל, האזור המוכר בערבית בשם סינג'אר נקרא בכורדית שינגאל, ובשם זה עושה שימוש רוב מכריע של האזידים, אך חלק מן המשוררים השתמשו בכל זאת בצורה הערבית. לכן בקובץ זה לא מן הנמנע שאצל משורר מסוים יופיע שם אחד באיות אחד ואילו אצל משורר אחר יופיע באיות שונה. לעיתים יופיע אותו שם בצורות כיתוב שונות אפילו אצל אותו כותב, וגם על כפילות זו הקפדתי לשמור בתרגום.

תמות מרכזיות בשירי הקובץ

כפי שכבר נזכר לעיל, השירה האזידית בתקופה שמאז אירועי קיץ 2014 נובעת בראש ובראשונה מן האירועים ומתוצאותיהם הטררגיות, מגיבה להם ודרכם, ומעלה באמצעותם לדיון סוגיות שונות מן ההיסטוריה האזידית וכן

סמלים אזידיים היסטוריים ודתיים, זיכרונות, אנשים, מקומות וחוויות, ועוד תמות שונות העוסקות בזהות האזידית ובמרכיבים ההיסטוריים, החברתיים, התרבותיים, הגיאוגרפיים והלשוניים המכוננים אותה. מובן כי אין די בהסברים קצרים בהערות שוליים כדי לעמוד כהלכה על קורות הקהילה האזידית, המורכבות והקשות, בתקופה שחלפה מאז אוגוסט 2014, על עולם הסמלים האזידי העשיר והזר כל-כך ועל המיתולוגיה האזידית. לכן מצאתי לנכון לעמוד כאן על כמה תמות מרכזיות החוזרות בשירים השונים ועוברות ביניהם כחוט השני, מתוך רצון להוסיף רקע והעמקה ברבדים גלויים יותר ופחות של מרכיבי הזהות האזידית.

הציר המרכזי והברור ביותר של כל השירים הוא זה של ההיסטוריה האזידית, שהיא, כאמור, הציר המכונן העיקרי של הזהות האזידית, יותר מן הזהות הדתית או מכל ציר הזדהות אחר. בשיריהם של רוב המשוררים נוכחים בבירור סבלותיהם של האזידים במשך הדורות והרדיפות שבוצעו נגדם, הפרמאנים. ממחישה זו טוב מכל השורה הפותחת את שירו של חגי ח'לאַת אל-מרשאווי "אזידי אני", שכבר נזכרה בראשית הדברים: "נושאַ מְאֹבֵי שְׂבָעִים וְאַרְבָּעָה מִסְעוֹת־הַשְּׁמָדָה / וּמִלְיוֹן שְׁנוֹת בְּכִי" (עמ' 26). האזידים מתארים את ההיסטוריה של קהילתם כרצף ארוך וחוצה תקופות היסטוריות של רדיפות נגדם בכל מקום, בראש ובראשונה מצד שכניהם המוסלמים. כך, אין האירועים של קיץ 2014 מוכנים כשלעצמם אלא כתוצאה בלתי נמנעת של רצף הרדיפות ההיסטורי וכעוד "תחנה" ברצף הזה. עובדה זו באה לידי ביטוי בשיר "מזמור קוצ'ו" מאת המשורר מוראד סלימאן עלו, המתאר את הטרגדיה של הכפר קוצ'ו, מדרום להר שינגאל, שכל הנשים והבנות בו נחטפו ושועבדו וכל הגברים בו נטבחו: "קוצ'ו, אַם הַכְּפָרִים, / נִדְקְרָה שְׂבָעִים וְאַרְבָּע פְּעָמִים בְּצַדִּיקָה / וְדַמְמָה מְפָלִים, לֹא טְפוֹת" (עמ' 20). קורבנו של הכפר קוצ'ו בשיר זה אינו קורבן יחידני, והוא לא מצטמצם לאירועים שקרו בכפר באוגוסט 2014, אלא הוא סכומם של שבעים וארבעה מסעות הרדיפה שאירעו לו, ולמעשה לקהילה האזידית כולה. בדומה לכך, דמה של קוצ'ו הניגר במפלים אינו רק דמה שלה אלא גם דמה של הקהילה האזידית כולה והמעשים שקרו בקוצ'ו הם המשך למעשי הטבח שאירעו לכל אזור שינגאל באותו זמן ולכל שרשרת הרדיפות שאירעו לאזידים במשך הדורות. הכאב והטראומה חקוקים עמוק בזהותו של כל אזידי והם הגורמים המשפיעים ביותר על עיצוב תודעתו. שירו של אל-מרשאווי הנזכר לעיל ממחיש היטב גם עובדה זו, בשורות הבאות: "הִיגוֹן מְטָבַע בְּגָנִים שְׁלִי. / הַכָּאֵב מְשַׁרְשׁ בְּכַדוּרֵי־דָמֵי הָאֲדָמוֹת. / הַשְּׁחוֹר מְצַנֵּף בְּתֵאֵי גּוֹפִי" (עמ' 26). גם המשורר ח'אלד אל-שייח' ממחיש

בפתיחת שירו "דברי ימי חיי" את מרכזיות הטראומה בזהותו של האזידי: "דְּבְרֵי יְמֵי חַיֵּי בְּכֶמָה שׁוֹרוֹת: עֶשֶׂק, עֲנָלוֹת, קְפוּחַ וְסִבְל" (עמ' 240). סיומו של השיר מוסיף גם ממד של דטרמיניזם ונצחיות לסבל המכונן את הזהות האזידי: "אֲנִי תוֹהָה, הָאֵם כָּרַת גּוֹרְלִי כְּרִית עִם אֲסוּנוֹתֵי / כְּדֵי שְׁאַבְלָה אֶת שְׁאֲרֵית חַיֵּי בְּעֵפֶר קְבְּרִי, / בֵּינּוֹת לִיגוֹן, לְהִשְׁפָּלָה וְלְעֵלִיבוֹת, / בֵּינּוֹת לְקִינּוֹת וְלִפְחוֹת, / בֵּינּוֹת לְמִכְאוּבִים וְלְתַחְלוּאִים" (שם).

לצד זיכרון הקורבנות ההיסטורית של האזידים ושרשרת הרדיפות נגד קהילתם המעצבים את תודעת הטראומה הקהילתית שלהם, מתקיימת גם תודעת זהות הופכית של האזידי הגיבור הנכון להקריב את עצמו, דמות שהיא תמונת התשליל של האזידי הקורבן והמשלימה ההכרחית שלו. הגיבור האזידי הוא סמל העמידה האיתנה של הקהילה האזידי הן בפני ניסיונות ההשמדה והן בפני ניסיונות האסלום בכפייה שחוותה הקהילה לאורך ההיסטוריה. דמות הגיבור האזידי עולה בשירים רבים בקובץ באמצעות אזכורם של גיבורים ומנהיגים אזידים מן ההיסטוריה המהווים עד היום אות ומופת של אומץ והתנגדות לדיכוי עבור הקהילה, לצד גיבורים אזידים בני ימינו, ובראשם הלוחמים במיליציות האזידיות השונות בשינגאל. הדוגמה הבולטת ביותר לכך היא בשיר הפותח את הקובץ, שירו של מוראד סלימאן עלו "האסירה", שבסיומו מאזכר המשורר בנשימה אחת שורה של גיבורים אזידים מן ההיסטוריה ומן המאבק הנוכחי בשינגאל: "אֶת כְּבוֹד דָּאוּד, מִיְרְזָא וּבְאִשָּׁא נְשִׁיב, / מְגַנֵּי אֶהְבֵּת הַשְּׂדֵה לְחֻקְלָאֵי. // וְרָאוּ כִּיצַד חַ'יִּירֵי צַעַד בְּדַרְכָּם, / וְכִיצַד קָרָא לְלוֹחְמֵיו: אֶחְרִי" (עמ' 8). דָּאוּד אֶל-דָּאוּד, מִיר אֶזִּידֵי מִיְרְזָא אֶל-דָּאסְנִי, וְחָמוּ שִׁירוֹ (שְׁכוּנָה "בִּאשָׁא") הִיוּ מְנַהִיגִים אִזִּידִים בְּנֵי תְּקוּפוֹת שׁוֹנוֹת, שֶׁהִמְשׁוּתָף לָהֶם הָיָה הוֹבְלָתָם שֶׁל כּוֹחוֹת אִזִּידִים לְכֶמָה מְקַרְבוֹת הַהֶתְנַגְּדוֹת הַמְּפּוֹאֲרִים בְּתוֹלְדוֹת הַקְּהִילָה. חַ'יִּירֵי שִׁיחַ חַ'דְרֵי לְעוֹמְתָם נִמְנָה עִם מְפַקְדֵיהֶם הָרֵאוּשׁוֹנִים שֶׁל הַמִּלִּיצִיָּה הָאִזִּידִית בְּשִׁינְגָאֵל וְנֶהְרַג בִּימֵים הָרֵאוּשׁוֹנִים שֶׁל הַלְּחִימָה מוֹל "הַמְּדִינָה הָאֶסְלָאמִית" בְּשִׁינְגָאֵל בְּקִיץ 2014. יַחַד מְרִיכוֹת הַדְּמוּיוֹת הָאֵלוּ פְּנֵתְאוֹן גְּבוּרָה אִזִּידִי הַמֵּאֲפֶשֶׁר לְקְהִילָה הַשְּׁתַּחֲרָרוֹת מִדְּמוּת הַקּוֹרְבָן הַפְּסִיבִי הַנִּצְחִי וְהַדְּגִשָׁתָּה הַצְּדִידִים הַחִיּוּבִיִּים, הָאֶקְטִיבִּים וְהַמְּעוֹרְרֵי הַכְּבוֹד וְהַהִשְׂרָאָה בְּדְמוּתָהּ הַקּוֹלְטִיבִית. דְּמוּתוֹ שֶׁל הָאִזִּידִי הַגִּיבּוֹר הִיא זוֹ הַמְּצַדִּיקָה אֶת הַיִּשְׂרָדוּתָהּ שֶׁל הַקְּהִילָה כְּנֶגֶד כָּל הַסִּיכּוּיִים בְּמִשְׁךְ שְׁנוֹת הַרְדִּיפָה הָאֶרוּכוֹת כִּיחִידָה מְלוּכְדָת שׁוֹמְרַת עַל יִיחּוּדָהּ וְהַמְּעַנִּיקָה לָהּ מִשְׁמַעוֹת וְחִשְׁבוֹת. אִם הַמְּמַד שֶׁל הַקּוֹרְבָנוֹת וְהַסְּבָל בְּזֵהוּתָהּ הָאִזִּידִית מְסַפֵּק אֶת הַ"דְּבֵק" הַקְּהִילָתִי הַמְּלַכֵּד אֶת בְּנֵי הַקְּהִילָה לְנֶרְטִיב הַיִּסְטוֹרִי אֶחָד, מְמַד הַגְּבוּרָה הוּא זֶה הַטוֹעֵן בְּזֵהוּתָהּ זֶה אֶת צְדָקַת דְּרָכָהּ וְאֶת הַהִצְדָּקוֹת לְקִיּוּמָהּ.

לצד הרדיפות וזהות הקורבנית הנובעת מהן, השירים מעלים בכיור

גם את ציר הזהות המרכזי השני של האזידים - הציר הדתי. כמו העיסוק ברדיפות ובטראומה, גם העיסוק בממד הדתי של הזהות האזידית תופס נתח ניכר מתוכן השירים. מובן שניתן לטעון כי הדת האזידית היא הגורם הניצב מלכתחילה מאחורי הרדיפות ההיסטוריות נגד האזידים, אך כאמור, ההכרה המוגבלת של מרבית האזידים עם צפונות דתם מותירה אותה משנית באופן יחסי לתודעת הטראומה ולזיכרון הפרמאנים. ככזו, נדמה כי אין זה מפתיע שייצוגיה של הדת בנרטיב האזידי, כפי שאלה עולים מן השירים בקובץ, הם מגוונים יותר וכוללים עולם סמלים רחב יותר, שאולי ניוון מרוחב היריעה של המסורות הדתיות האוראליות של הקהילה. עוד חשוב לציין כי תחת הכותרת הרחבה של "הדת האזידית" אני מכליל את כל רכיביה של הדת - מסורות אוראליות ומזמורים דתיים, מקומות קדושים, פולחן הקדושים האזידים, מנהגים, חגים, שפה ותפיסות של אלוהות. כל אלה הם אבני הבניין התרבותיות של הזהות האזידית, ויחד עם הטראומה הם מרכיבים את דמותו של האזידי ומכוננים את ה"עצמי" האזידי כיום. בשירו של המשורר הימאן אל-כרסאפי "משאלות" עולים כמה מאפיינים דתיים בולטים שכאלה: "נְמַלְמַל אֶת הַמְזֻמֹּר שְׂרָפְדִינָה זְדִינָה מִינָה / נְסַלְסַל בְּקוֹל אֶחָדִיתִינוּ וְאֶמּוֹתֵינוּ / כְּשֶׁהָיָה הוֹלָא הוֹלָא" בגרון ההתנגדות (עמ' 112). בשורות קצרות אלו נותן אל-כרסאפי ביטוי לשתיים מן הקריאות הבולטות בלקסיקון הדתי האזידי: הראשונה היא שורה מתוך תפילה שנאמרת בעת הכניסה לקברו של הקדוש שרפדין בשינגאל, והשנייה, הנוסחה "הולא הולא טאזי מלכ", היא קריאת עידוד והתלהבות המשבחת את ראש המלאכים טאזי מלכ ומבקשת את סיועו. שתי הקריאות הובאו במקור הערבי כלשונן, בשפה הכורדית, והן נראות זרות ומוזרות לקורא העברית כשהן מתועתקות לעברית כשם שהן נראות זרות ומוזרות לקורא הערבית כשהן מתועתקות לערבית. הקריאות הללו, ובפרט הקריאה השנייה, הפכו בימינו לקריאות קרב על רקע הלחימה האזידית המתמשכת בשינגאל, ובשל חשיבותן וכולטותן בשיח האזידי של ימינו בחרתי להביאן כלשונן חרף זרותן.

לצד עולם הסמלים הדתי האזידי המובהק נוכח בשירים עולם סמלים נלווה, שגם הוא דתי במובנים רבים, אלא שהוא אינו מתקשר למסורות האזידיות הקאנוניות, למיתולוגיה האזידית או למנהגי הדת האזידית. עולם הסמלים הזה הוא במידה רבה המקשר בין הקדושה הדתית לבין הקיום האזידי היומיומי. מכוחו התקדשו אזורים אזידיים כאלה ואחרים ובראשם הר שינגאל, ונוצקה להם מערכת סמלים דתית-עממית שאינה מבוססת בהכרח על מסורות קדומות. מערכת הסמלים הזאת אינה נופלת בחשיבותה ממערכת הסמלים הדתית המסורתית, וקשה להתיר את הקשר הקיים בין

השתיים בקרב האזידים. באמונה האזידית שינגאל הפכה למקום מקודש, ודם הקורבנות הרב שנשפך במשך הדורות בהגנה על ההר ועל יושביו הוסיף למקום נופך מיוחד של קדושה. כך, הפגיעה בשינגאל בקיץ 2014, מעבר לעובדה שהיא חלק מאותו רצף היסטורי ארוך של פגיעה באזידים תושבי המקום, היא בעיני האזידים פגיעה באחד מן הקודשים האזידיים – השקולה לפגיעה במקדשים האזידיים ובמקומות הקדושים האחרים שלהם מעמד דתי מוכר. עובדה זו מהדהדת באופן ניכר בשירי הקובץ, ובמקרים רבים בא הדבר לידי ביטוי בדימויים מעולם החקלאות ועבודת האדמה, הקושרת את האזידים לאזורי המחיה שלהם לאורך ההיסטוריה. הר שינגאל ותושביו מדומים במערכת הסמלים הזאת לעץ תאנה – הגידול המרכזי באזור, ששמע טיבו יצא למרחקים. בדומה לכך, העיירות בעשיקה ובחזאני המוקפות מטעי זיתים נרחבים, ותושביהן, מדומים לעץ הזית. דימויי הטבע האלה חוזרים בשירים השונים, לעיתים נקשרים ישירות לאזורים השונים וליושביהם ולעיתים מובאים בלא הסבר או הקשר, כאלגוריה לאזידים עצמם. בולט בכך שירו של המשורר באג'ו באג'ו "ובשינגאל", שבו נכרכים שני הדימויים גם יחד לתיאור קורבנם של הימים הראשונים באוגוסט 2014 בשינגאל, בפעשיקה ובבחזאני: "ובשינגאל / בעודנו משועים לעזרת / חסדי שלות הליל / עלה השחר / נושא בחבו סערת אדירים / שזמהתה עקרה את עצי התאנה / ממנוחתם. / ולאחריו / יום שגעשו פרוץ / על בעשיקה ובחזאני / ושרף את עצי הזית" (עמ' 198).

לממד הדתי בזהות האזידית פנים רבות ממש כשם שלדת האזידית פנים רבות, נסתרות וצפונות. ריבוי הפנים הזה אינו כולל בהכרח רק פנייה לדת כמקור עוצמה וסמל להמשכיות ולהישרדות; יש בין המשוררות והמשוררים גם כאלה שבוחרים להאיר את הדת דווקא באור ביקורתי ולעיתים אף נזעם, ואינם נרתעים גם מלהביע זעם כלפי האל על שנטש את האזידים. בשירו של חגי אל-מרשאווי "אזידי אני": "גם מליצי ישר לא יקרבוני / אל אותו האל הנשכח" (עמ' 28). האל של אל-מרשאווי הוא נשכח, אולי בשל כך שעזב את האזידים בכל ההתנסויות הקשות שחוו לאורך ההיסטוריה. השיר הקצר ללא כותרת מאת המשורר מיסר אל-אדאני, החותם את הקובץ, מגלה כבר גישה קטגורית יותר וכל כולו מניפסט זועם נגד האל: "לו היה האל חי / הייתי נותן לו שקית שיאסף בה את עצמות ילדי. / הייתי הורג אותו בין הקברים / בשיא כעסי / אומר לו אללה אכבר / בכל רגע / וכותב על קברו: / התכבדו, עוברי ארץ, / וירקו על פניו את כל מסעי ההשמדה / שבצעו בשמו. אנהנו כאן, / אנהנו כאן" (עמ' 272). המשורר מותיר את סוגיית זהותו של האל מעורפלת – נדמה שהוא עושה זאת בכוונת מכוון –

ולמרות הרמיזה כי מדובר באל האסלאמי הוא מותיר את העניין דר־משמעי וממחיש את עוצמת הזעם כלפיו, ואולי אף מרחיב את הטענה בדבר בגידה באזידים אפילו כלפי האל האזידי עצמו.

לעיתים פנים אלו של הדת האזידית אינן נוגעות רק לאמונה ולמנהגים, אלא גם למוצאה של הדת האזידית ולשורשיה בהיסטוריה של מסופוטמיה. באסופה הזו יש כמה אזכורים ורמזים להיסטוריה העתיקה של האזידים במסופוטמיה ובמרחב שהפך לימים לעיראק המודרנית, ותכליתם היא ייצורו של הקשר בין האזידים לבין האדמה שעליה הם יושבים מקדמת דנה והכנסתם כשחקנים ראשיים אל תוך הרצף ההיסטורי שהוביל ליצירתה של המציאות הגיאופוליטית שבה הם חיים כיום. בשר "האסירה" שנזכר לעיל כותב המשורר מוראד סלימאן עלו כך: "לא תוציאו פְּרָמָן שְׁיִשִּׁים לְנוּ קֶץ / לֹא תִּחְרִיבוּ שְׁנֵית אֶת בְּכָל וּמְדִי" (עמ' 6). המשורר פונה בהתרסה לאנשי "המדינה האסלאמית" ולמעשה לכל מבצעייהם ההיסטוריים של ה"פרמאנים", אותם מסעות השמדה נגד האזידים. מולם הוא מציב את "תרבות בבל" – שבהקשר זה היא לא רק "תרבות" המוצבת כמובן מול העדרה של תרבות אצל מבצעי הפרמאנים – אלא היא אלגוריה לעם האזידי. ברור לחלוטין כי מי שכוונו נגדו הפרמאנים היו האזידים, ועל כן האלגוריה הזאת מכוונת אליהם ואין הדבר מקרי. החיבור להיסטוריה הארוכה של מסופוטמיה מוסיף לדת האזידית גושפנקא לעתיקותה ולחיבור שלה למולדת. האזידים רואים את קהילתם כאחד השיירים האחרונים של תרבויות בבל הקדומות, שבהן הייתה עבודת השמש עניין מרכזי, ושכמשך השנים נכחדו או אולצו להתאסלם. הדת האזידית והקהילה האזידית שרדו את גל האסלאמיזציה ואת כל מסעי הרדיפה, וככאלו מודגש ומועצם מקומן הייחודי במארג המסופוטמי, והן זוכות להיות המשמרות בנות ימינו של "ערש התרבות".

קישור שונה לעבר מפואר עושים כותבים אזידים אחרים בפנייה לכוון את הדת האזידית עם ציר היסטורי אחר שיש לו שורשים היסטוריים עמוקים באזור – הדת הזורואסטריית, שרב הדימיון בינה לבין הדת האזידית. חשוב לציין כי חיבור זה, בין הדת האזידית והדת הזורואסטריית, הוא הצהרה פוליטית בהקשר הכורדי בעיראק, שכן הוא מקושר כמעט באופן אוטומטי עם הנרטיב שמבקש להנחיל ארגון PKK ("מפלגת הפועלים הכורדיסטנית"), שלפיו מקורם של כל הכורדים הוא אזידי ומקורם של כל האזידים הוא למעשה זורואסטרי. הארגון אף פועל להחיות את הדת הזורואסטריית בין הכורדים והאזידים כאחד, כמכשיר לאיחוד "העם" סביב ציר הזדהות נייטרלי וייחודי לכורדים. את הנרטיב הזה ואת המאמץ הנלווה לו יש להבין

על רקע אופיו של ארגון זה, ארגון חילוני שמאלי-קומוניסטי המרחיק עצמו במודע ובמתכוון מדתות ככלל ומן האסלאם בפרט, ושעבורו משמש נרטיב היסטורי זה צורך כפול. ראשית, בעקיפת הקשר הגורדי כמעט בין כורדים לאסלאם, ושנית, ביצירת זיקה ארוכת שנים ועמוקת שורשים בין הכורדים לבין המרחב שבו הם חיים. נרטיב זה נותר שולי יחסית בכורדיסטן העיראקית, שבה הזיקה לדת האסלאם עמוקה יותר ושמנהיגיה הם צאצאים לשושלות של אנשי דת בולטים מן העבר, ועל רקע האיבה השוררת בשנים האחרונות בין רשויות החבל הכורדי האוטונומי בצפון עיראק לבין ה-PKK. איבה זו התעצמה לעוינות גלויה כמעט על רקע מעורבות ה-PKK בהצלת האזידים הנצורים על הר שינגאל בשבועות הראשונים לאירועים, ובמאבק הארוך לשחרורה של שינגאל בתקופה שחלפה מאז האירועים, מעורבות שכללה נוכחות מסיבית וארוכה של לוחמי PKK בשינגאל ותביעות טריטוריאליות של הארגון באזור. הרשויות הכורדיות בצפון עיראק, מצידן, סימנו את ה-PKK כגורם חתרני המבקש לבחוש בענייניו הפנימיים של החבל הכורדי והמהווה סכנה לביטחוננו הלאומי. אלא שרבים מן האזידים שחזו בנסיגת הפשמרגה משינגאל ושראו כי מי שהצילם היו דווקא אנשי ה-PKK, העתיקו את אהדתם ואת תמיכתם ל-PKK. הדבר האיץ אף יותר את המגמות הבדלניות בקרב האזידים, כחלק מהפניית הגב של הקהילה לפוליטיקה הפנימית של כורדיסטן העיראקית ולתנועה הלאומית הכורדית בעיראק ככלל.

על רקע עוינות זו בין הכוחות הכורדיים השונים, מעניין להיווכח כי הנרטיב הזורואסטרי הזה זוכה לייצוג בשיריו של המשורר ג'עפר ג'וקי המופיעים בקובץ, שבהם אֶהְרִימֶן, האל הרע באמונה הזורואסטריית, ממלא תפקיד מרכזי שיש בו כדי היפוך תפקידו של האל הרע באמונה הזורואסטריית. בסיום שירו "ממחברות הפרמאן של אוגוסט" כותב ג'וקי כך: "אֶהְרִימֶן / הַתְּעוֹרֵר שְׂכוֹר / תִּחַב סִיגְרִיָּה בֵּין שְׁפָתָיו הַעֲדִינֹת / הַבֵּיט כְּלֹא מֵאֲמִין בְּמֵרָאוֹת הַלְּיָלָה / הַמְּשַׁקְפֹת אֶת פְּרִץ הַמֵּנֹת הַמֵּרְחֵף בְּשָׁמַי כְּפָרִינֹו, / וְהוֹסִיף, נֶאֱמַר: / לֹא תִכְלֶה, עֲבָרִי בֶן הָאָנוּשׁ" (עמ' 252). שורה זו לא תובן בלא היכרות עם המחשבה הדתית הזורואסטריית, הרואה בכך האנוש את יציר כפיו ובן דמותו של האל הטוב, אֶהוּרָה מְזֵדָא, האחראי לחייו של האדם ולקיומו הבטוח בעולם הזה. בשירו של ג'וקי אהרימן חוזה בזוועות ההרג של האירועים בשינגאל וכמו מאמץ לחיקו את ההרוגים, שזונחו למותם על-ידי האל הטוב. נדמה כי המשורר רומז בכך להקבלה בין אהרימן, האל הרע, לבין האמונה הרווחת כי טאוסי מלכ, ראש-המלאכים האזידי, הוא השטן. כך מושלם היפוך התפקידים, והאל הרע מתגלה לא רק כמי שאינו

אחראי לסבלותיהם של בני האדם אלא כהפך המוחלט – הוא מביט מן הצד בהשתאות בקוצר ידו של האל הטוב, שאינו נזכר בשיר עצמו אך קיומו מתחייב במערכת הדואלית, ומבטיח ישועה לבני האדם.

המגמות הבלדניות החדשות אצל האזידים מקבלות תהודה רבה, גם אם מרומזת (אך כזו שאינה משתמעת לשני פנים), בין השירים. תהודה שממנה עולה כי הזהות האזידית היא לא רק זהות דתית, תרבותית או לוקאלית, אלא יש בה גם פנים של זהות לאומית לכל דבר, עובדה המאפיינת קהילות דתיות-אתניות אחרות בעיראק ובאזור בכלל. הדבר מקבל ביטוי בולט למשל בשיר "עוף החול" מאת המשורר בן בעשיקה פֶרֶם טְפֶאנִי. לאחר הפתיחה המתריסה כנגד אויבי האזידים והמבטיחה להרוג אותם, להטיל עליהם מצור ולהעלותם באש, השיר מסתיים בשורות הבאות: "כָּכֵל שְׁנֶשֶׁרְף / בְּן נִבְקַע מְרֻמְצֵי פְּצָעֵינוּ / הַמְצַר עִם יוֹלֵיד" (עמ' 226). על רקע הרדיפות האינסופיות, ובמיוחד על רקע מה שהם מזהים כבגידה של השכנים ושל הרשויות הכורדיות בהם, ניכרת אצל האזידים מגמה חדשה של גיבוש זהות לאומית, או פרוטו-לאומית. אחרי שנים שמגמות בדלניות בעלות אופי לאומי היו נחלתן של אליטות בשולי השיח האזידי או בגולה, בעקבות האירועים הפך השיח האזידי הבלדני משיח שוליים לזרם מרכזי בשיח הזהות האזידי. זרם זה כופר בתכתיבי הזהות שכופות קבוצות הרוב, הערביות או הכורדיות, ומסרב להתיישר לפי השיח הרווח בעיראק, הרואה בקהילה האזידית "מרכיב" (ערבית: מְפֻזֵן) בתוך פסיפס קהילות המיעוטים בצפון עיראק או "עדה" דתית (ערבית: טְאֶא'פָה) במארג הדתי-עדתי בעיראק. זרם זה הפך לאחר האירועים לנחלתן של שדרות נרחבות מאי פעם בקהילה האזידית. על רקע הניכור שחשים אזידים רבים מצד הרשויות הכורדיות והשהות הארוכה של בני הקהילה במחנות הפליטים, ועל רקע התקווה המתרחקת והולכת לשיקומה של הקהילה במסגרת המדינה העיראקית, מתעצם שיח זה וקונה לו אחיזה רחבה יותר, והוא משתקף באופן טבעי גם בשירה האזידית.

מבחינה אמנותית, רבים מן השירים בקובץ מזכירים במשהו את סוגת השירה הג'אהלית (הטרום-אסלאמית) המוכרת של שירת קינה על החורבות ("אל-וקוף עֶלָא אל-אטְלָאל") – קינה על הכפרים והעיירות החרבים שהיא למעשה קינה על מי ששכן בין כותליהם. השיר "סצנה מן המציאות בשינגאל" (עמ' 136) מאת המשורר עימאד בשאר הוא דוגמה מעניינת במיוחד לקינה על ההריסות. אם הקינות הערביות הקלאסיות נפתחות בסצנת הפתיחה ("נסיב") שבה עומד האהוב על גבי ההריסות ומבכה את לכתה של אהובתו, בשירו של בשאר – שמבחינה כרונולוגית

הוא השיר הראשון מבין שירי הקובץ שנכתב לאחר האירועים - הקינה היא למפרע. הסצנה המתוארת בשיר היא סצנת אריזה חפוזה של משפחה שנאלצת לעזוב את ביתה בשינגאל שהאויבים מתקרבים אליו. אבי המשפחה קורא לכולם, למעשה, לוותר על כל עולמם ועל רכושם מפחד המוות המצמית, כלומר - להתמודד עם אסונם ולקונן על חורבן חייהם, עוד לפני מעשה. דוגמה נוספת לשיר קינה על החורבות היא שירו של המשורר סעיד ד'יבאן, "שתיקת החורבות", הבנוי ממש כשיר קינה קלאסי ופוחח ב"נסיב" דרמטי בסגנון הקלאסי - "בשתיקת החרבות / ובאבק הערים הנשפחות / אני הולך למקום בו אראה אותה. / מחפש אותה בכל אשר אפנה / ובכל הטעמותיהן של אנחות הזמן / והופך נכאב ועצוב" (עמ' 106). החורבות של ד'יבאן אינן חורבות ספציפיות אלא כלליות ולא מיודעות, וכך גם האהובה, מושא הגעגוע והכיסוף. האהובה יכולה להיות אהובתו בת האנוש כשם שהיא יכולה להיות עיר או כפר מגוריו, או, בהשאלה, חייו הקודמים שנגדעו באבחה אחת. המשך השיר - "שב כשבשוותי / רק מכאובי המולדת / שירי זכרונות הילדות / ומלוא חפנים חול / שבהבאתי מקבר סבי" (שם) - נותן סיבה להאמין כי האהובה היא דווקא המולדת במובנה היסודי ככור המחצבת, המקום שבו נולד המשורר. זיכרון החברים, הקרובים ובני הקהילה שקיפחו את חייהם במהלך פלישת "המדינה האסלאמית" לאזורי האזידים, במהלך המצור על ההר או במאמץ המלחמתי בשינגאל, הוא מוטיב מרכזי וחוזר בשירה האזידית. לעיתים הקינה היא על אובדן החיים הקודמים, על מכלול האנשים וההרגלים שאפיינו אותם ושאיפיינו את החיים האזידיים בכלל, כמו בשיר "שתיקת הכפרים" מאת המשורר מוראד סלימאן עלו: "הו, בני אמי, / מדוע לא מסתובבים גלגלי המים? / ומדוע שותקות החגלות? / ודחיל אוסמאן אינו שר? / האם גם את גרונו גנבו / כשם שגנבו את דפיי?" (עמ' 18). המשורר מתאר את אובדן החיים הישנים שאת מהלכם הסדיר הוא מדמה לסיבוב גלגלי המים, ואילו את האובדן מסמלת עבורו היאלמותו של הזמר דחיל אוסמאן, השקולה, בתורה, לגניבת ניירותיו של המשורר שנותרו בביתו הישן בשינגאל. דוגמה אחרת ובולטת במיוחד לסוג זה של שירת קינה ואבל היא שיריו של המשורר עאמר אל-ח'אנסורי המבכה את אהובתו סחר בת הכפר קוצ'ו שנחטפה מכפרה ונלקחה לעיר מוסול בירת הח'ליפות האסלאמית, שם הוחזקה בביתו של כורדי שהיה המורה שלה ושל עאמר בבית הספר התיכון. מורה זה דרש מסחר שתינשא לו, והיא סירבה בתוקף ולבסוף התאבדה כדי שלא יאלצו אותה לעשות זאת. דוגמה לכך היא שירו ללא כותרת של אל-ח'אנסורי, שבו כתב כך: "עכשו / האדמה רוקדת תחת טפות

הַגֶּשֶׁם. / פְּעֻמוֹנֵי הַכְּנָסִיּוֹת מֵהֶדְדֵי לְשָׁנָה הַחֲדָשָׁה. / הָאוֹהֲבִים מִתְנַשְּׁקִים / בְּפִמְבֵי בְּלֹא כָּל חֶשֶׁשׁ. / הַמְשׁוֹרְרִים מְכַסִּים בְּעֵפֶר מְלוֹתֵיהֶם אֶת פְּנֵי הָאֶפְלָה וְשׁוֹטְפִים אֶת הַשָּׁמַיִם. / וְאֲנִי לְבָדִי, סָחַר, / לְבָדִי, מְנַסֶּה לְקַלֵּט אֶת קוֹלְךָ / הָעוֹלָה מְשִׁינְגָל, מִן הָהָר, / אֶךְ בְּלֹא תוֹחֵלֶת” (עמ' 232). חוסר התוחלת המתואר בסיום הוא ביטוי לחוסר התוחלת והאובדן הגדול של הקהילה האזידית, שהפכו למרכיבים מרכזיים בזהות האזידית, או כפי שהיטיב לומר זאת המשורר חגי ח'לאַת אל־מֶרְשָׁאוּוֹי בשיר ”אזידי אני” הנזכר לעיל: ”הַיְגוֹן מְטַבֵּעַ בְּגָנִים שְׁלִי. / הַפְּאָב מְשַׁרֵּשׁ בְּכַדוּרֵיּוֹת דְּמֵי הָאֲדָמוֹת. / הַשְּׁחֹר מְצַנֵּף בְּתֵאֵי גוּפֵי” (עמ' 26).

נדמה כי בין השורות עולה מחלק גדול של השירים התמודדות תרפויטית של המשוררים עם הטראומה הגדולה שחוו; טיפול וניסיון לריפוי עצמי ולמציאת נחמה עצמית באמצעות הכתיבה. כפי שכבר הוסבר לעיל, שירים רבים בקובץ מציעים דרכים שונות להתמודדות עם המוות, עם אובדן הקרובים, עם אובדן החיים הישנים ועם הטראומה הגדולה. השירים השונים מציגים לנו, הקוראים, קינה על החורבן, הצגה של האזידי כקורבן־נצח, ומן העבר השני – הצגתו כגיבור הלוחם בעוז נגד גורלו המר, והצגתה של הדת האזידית כתמונת ראי לרוע ולחוסר האנושיות של האסלאמיסטים. אלא שההתרסה, שפעמים רבות משמשת להבעת ההתמודדות האזידית עם האסון, משמשת במקרים אחרים גם להבעת רגשות מסוג אחר – כאלה של זעם, תיעוב ושנאה. עיקר הזעם והשנאה מופנים כמובן לאנשי ”המדינה האסלאמית”, שהמיטו את האסון הגדול על האזידים, ולכל מה שהם מייצגים. אנשי הארגון הג'יהאדיסטי זוכים במקרים מסוימים להצגה גרוטסקית, חייתית ממש, כמו בשיר ”האסירה”, שבו אומר המשורר מוראד סלימאן עלו: ”אֶת בְּנֵי דָאֵעֵשׁ נִכְתָּשׁ וְנִקְטַע אֶת זְנָבָם, / וּבְלֵהֵט הַקֶּרֶב יִצְהָלוּ סְלוּלִי” (עמ' 8). אולם, באופן מפתיע אולי, מעטים הם האזכורים בסגנון זה של אנשי ”המדינה האסלאמית”, ה”דאעשים”, בשירים שבקובץ זה. ברוב המקרים מוצגים האחרונים כאויבים מרים, כפולשים וכשוודים, אך נדירות מאוד הקריאות לנקמה. סיבה אפשרית לכך היא ההישענות האזידית על תפיסת רצף הרדיפות ההיסטוריות הדטרמיניסטי של הקהילה, שרואה בדאעשים חוליה נוספת, בלתי נמנעת, בשרשרת הרדיפות ולמעשה כשחקנים במשחק ידוע מראש. כך, למשל, בשיר ”לדאעשי בפעשיקה ובחזאני” מסתפק המשורר חגי ח'לאַת אל־מֶרְשָׁאוּוֹי באמירה: ”אֲתָה זֶר חִמְסָן / אֵינְךָ בְּעֵלְיָהּ - / אֲנִי הָרִי הוּא בְּנָה וּבְעֵלְיָהּ - / אֶךְ הִיא קָעַת בְּבַעְלוֹתֶךָ / וּבְבַעְלוֹתַי אֵינְךָ דָּבָר זוֹלַת צְעָרִי עֲלֵיךָ” (עמ' 38). בשיר ”חלומות של אם סינג'ארי” נדמה המשורר סאלח מָאדוּ כעדין אף יותר מאל־מֶרְשָׁאוּוֹי ומאזכר את הדאעשים

כמעט בסתמיות, משל היו אסון טבע, במילים: "אָמָא, אָנִי חוֹלֵם / עַל הַיּוֹם
בוּ בְרַחְנוּ מִן הַפּוֹלְשִׁים הַדְּאֵעָשִׁים / כְּשִׁקּוּלוֹת הַצְּעִירִים מְרַנְנִים מְזִמּוֹרִיהֶם. /
נְטָשְׁנוּ אֶת בְּתִינוּ וְאֶת פִּתְנוּ / אָמָא, אָנִי חוֹלֵם / עַל הַיּוֹם בוּ נָשׁוּב אֲלֵיהֶם"
(עמ' 176).

יהיה זה מפתיע אולי, כי חרף השנאה המובנת לאנשי "המדינה האסלאמית",
רוב הזעם האזידי נובע דווקא מסוגיית הבגידה של שכניהם בשינגאל
ובגידת הרשויות הכורדיות והפשמרגה במחויבותם לביטחונם של האזידים.
השכנים הערבים זוכים למלוא חמת זעמם של האזידים, ונקמה בהם מוצגת
כעניין מוצדק וראוי. כך, בחלק שכותרתו "צעיר" משירו "מִסְעֵי לְשִׁינְגָאֵל",
אומר המשורר טלאל הסכאני כך: "נוֹשָׂא נֶשֶׁק עַל כְּתָפוֹ. / אֶהוּבְתוֹ נְחֻטְפָה
מִמֶּנּוּ / וְהוּא מִמְתִּין שֶׁהַשֶּׁכֵּן הָעֵרָבִי / יֵצֵא מִבֵּיתוֹ כְּדִי לְנַעֵץ קְלִיעַ בְּלִבּוֹ /
נְקָמָה עַל שְׂאֵנֵס אֶת אֶהוּבְתוֹ" (עמ' 260). לעומת זאת, כאשר הביקורת
מופנית כלפי הרשויות הכורדיות, גם כשהתרסה קשה וארסית יש בה משום
ניסיון לשמור על מידה של איפוק ורימוז המתחייבים לצורך המשך הקיום
שנכפה לאחר האירועים על האזידים, לצידם של הכורדים ותחת חסדיהם.
מסיבה זו מתועל הזעם לדחייה מן הפוליטיקה המקומית, שבה נתלים רבים
מהאחרים להפקרת האזידים ולאסון שניחת עליהם, וכן לביקורת פוליטית
בעיקרה על הממסד הפוליטי הכורדי ועל ההנהגה הכורדית. בשירה "נכתוב"
מנסחת המשוררת מהבאד ח'ליל, החותמת על שיריה לעיתים בפסבדונים
רוֹדֵי ג'אן, את כתב האישום האזידי נגד הכוחות הכורדיים שנטשו אותם
לגורלם המר: "כָּל עוֹד מְבִינִים אָנוּ אֶת מְשֻׁמְעוֹתָהּ שֶׁל הַכְּתִיבָה / נִכְתָּב בְּדַבְרֵי
הַיָּמִים עַל תְּבוּסָתָם וְעַל בְּגִידָתָם. / נִכְתָּב בְּקִלְמוֹסֵינוּ הַפְּצוּעִים / נִכְתָּב בְּדָם
חֲלָלֵינוּ וּבְדַמְעוֹת הַשָּׂכּוֹל [...] / וְנִסְפָּר לִילְדֵינוּ / אֶת סְפוּרָה שֶׁל מוֹלְדָת /
שְׂבָנִיָּה מְכֻרָנוּ / וְאֵלֵהִים עֲדָנוּ" (עמ' 224).

אלא שהזעם האזידי על הכורדים הוא רב ועמוק, ולעיתים פורץ מתוכו
גם ממד אישי וישיר. כך הדבר בשיר "הללויה" מאת המשורר הימאן אל-
כרסאפי, שיר זעם ותוכחה נגד "בכיר", שניתן להבין מן ההקשר כי הוא
בכיר אלמוני - ולכן גנרי ומייצג - משורות ההנהגה הכורדית. אל-כרסאפי
מטיח לעבר "הבכיר" את הדברים הבאים: "כִּן, אֲדוֹנֵי הַכִּיר [...] / שֶׁתִּרְקַב
בְּגִלוֹת בְּלִתֵי נְרָאִית. / שֶׁתִּכְרַסְמְנָה בְּךָ שְׁנֵי הַהִיסְטוֹרִיָּה. / צְפָרְנֵי מְדִינֵינוּ
טָנְפוּ בְּדָמֵי, / אֲדָמְתִי [...] / מְדוּעַ אֶתָּה שׁוֹתֵק? / הַאִינְךָ מִתְבַּיֵּשׁ? / אֶפְלוּ
הָאֵבֶן שֶׁעַל הָהָר הָיְתָה רְחוּמָה מִמֶּךָ" (עמ' 116). הביקורת הפוליטית הזאת,
כפי שהיא עולה בשיריהם של ח'ליל ושל אל-כרסאפי, קשורה להפקרת
האזידים בימי הפלישה של "המדינה האסלאמית", אך לעיתים היא הופכת
לביקורת כללית שאינה מעוגנת באירועים, חריפה בהרבה ומרומזת פחות.

דוגמה ברורה לכך היא שירו של המשורר באג'ו באג'ו, "הדיקטטור", שהדברים הנאמרים בו כבר ברורים, אישיים וישירים הרבה יותר וברור מהם כי הם מכוונים לעבר נשיא החבל הכורדי מסעוד אל-בארזאני, שרבים מן האזידיים רואים בו האחראי העליון למחדל נטישתם. באג'ו מתריס בשיר לעבר בארזאני כך: "אָדוֹנִי / אָנָּא אֵל תְּסַפֵּר לִי עַל אוֹיְבִי. / אַתָּה הוּא אוֹיְבִי הַנִּצְחִי / וּמְלָקָה שְׁמֵשׁ הָעֵתִיד שְׁלִי [...] / בֵּל תִּחְשַׁב כִּי שׁוֹפְרוֹת הַתְּקַשְׁרֹת / יִטְשָׁטְשׁוּ אֶת דְּכוּי הָעַם. / גַּם הֵם לֹא יִצְלִיחוּ לְהַצִּיגוּ כְּמַעֲשֵׂה תִפְאָרֶת / כִּי הָעַם כָּבֵד הִקְיִץ מִן הַתְּרַדְמָת. / הַנֶּדָּ פְרָעוֹשׁ, מוֹצֵץ דְּמֵי הָעַם, / אֲנַחְנוּ מִפִּירִים אוֹתָךְ אָדוֹנִי הַדִּיקְטָטוֹר" (עמ' 200).

זעם זה של הקהילה האזידיית, כלפי השכנים הערבים וכלפי כורדיסטן ורשויותיה, הוביל מאז האירועים לעלייה רבה במידת הזרות שחשות שדרות הולכות ומתרחבות של הקהילה האזידיית כלפי עיראק וכורדיסטן. תחושת זרות זו של האזידיים הביאה לריבוי של שירי זרות וגלות, בעיקר של משוררות ומשוררים שהפכו בעל כורחם גולים בארצם ורק במידה פחותה גולים בגולה המרוחקת. הזרות הזאת של "הגולים בארצם", בשילוב עם תחושות התלישות והעדר הפתרון של החיים חסרי האונים באוהלי מחנות העקורים, רק מעמיקה עבור האזידיים את מכאובי הגעגוע לחייהם הישנים, ואת הכיסופים לחיים שנלקחו מהם, למוכר והטוב שבכפריהם הישנים, הניצבים בהבדל ניכר מול הקיום העלוב והאכזרי שנכפה עליהם מאז האירועים. דוגמה לכך ניתן לראות בשיר "געגוע" מאת המשוררת בת העיירה בעשיקה, ריהאם אל-שמסאני, האומרת כך: "אֲנִי צְרִיכָה סְפִינַת חָלָל / כְּדֵי לְחַצוֹת אֶת שְׁנוֹת הָאוֹר / הַמִּפְרִידוֹת בֵּינִי לְבֵין בְּחִזְאֲנִי [...] / אֲנִי צְרִיכָה לְשׁוֹב / כְּדֵי לְנַשֵּׁק אֶת לְחִיָּה / בְּכָל זְרִיחָה וּשְׁקִיעָה" (עמ' 208). כשיר זה, שירים רבים אחרים בקובץ נעים על המנעד שבין ייאוש לתקווה ובין הימשכות החיים לאחר האסון, לגעגוע לחיים, לתחושות, לריחות ולפרצופים המוכרים שחדלו מלהתקיים. המשורר סָרְמֵד סְלִים מביא את הגעגוע הזה באופן מיטבי בשיר ללא כותרת שכל-כולו געגוע לשינגאל. בשיר זה הוא משווה את העיר שבה הוא חי כיום למכלול החוויות והתחושות של שינגאל הישנה: "אֵין כָּאן דְּבָר הַדּוֹמָה לְשִׁינְגָּאֵל! / רִיחַ הַלֶּחֶם לְעֵת שַׁחַר, / "עֲלֵי הַכּוֹתֶרֶת" שֶׁל מוֹרָאד, / שִׁירֵיו שֶׁל חֶדְר פִּקִּיר, / אֲדָם הַפְּלָנִיּוֹת, / וְהַמִּית הַקְּנָאֵלִים כְּבָקְרוּ שֶׁל יוֹם חַג. / אֵין כָּאן דְּבָר הַדּוֹמָה לְשִׁינְגָּאֵל!" (עמ' 44). גם בסוג כתיבה זה, של געגוע וכיסוף, ניתן לזהות רמיזה לסוגה אחרת של כתיבת שירה קלאסית ערבית שהמשוררים האזידיים יונקים ממנה – שירת הזרות (ערבית: עֲרַבְיָה) של השירה הערבית הקלאסית, שירת געגועיו של הגולה לארצו הישנה ולמנעמיה.

לצד המופעים השונים של טיפול בטראומה האישית המשקפת מתוכה גם את הטראומה הקולקטיבית, ולצד התפרצות הרגשות העוצמתיים שבפני עצמם נושאים בחובם ערך תרפויטי, כמה משוררות ומשוררים בקובץ בחרו להתמודד עם הטראומה בצורה שונה ולעשות שימוש באמצעי ספרותי אחר, הפוך מיסודו. אמצעי ספרותי זה נקרא הרחקת העדות, והשימוש בו שכיח במיוחד בכתיבה העוסקת בטראומה. המשוררים המשתמשים בו מבקשים לעקוף את הצורך לדבר באופן ישיר על אירועים טראומתיים, ולתווך אותם לקוראים שלא על דרך העדות הישירה אלא על דרך העדות הרחוקה או העקיפה, באמצעות השלכת הטראומה אל סיפוריהם של אחרים או אל הסיפור הקולקטיבי. מקובל לראות את השימוש בהרחקת העדות כאמצעי המאפשר למשורר להתמודד עם טראומה גדולה בלי לחטט בפצעיו שלו ותוך הדחקת סיפורו האישי ואובדנו הפרטי. דוגמה מעניינת במיוחד לקינה מסוג זה היא שירה של המשוררת הַנָּא מְאָרוּ, המעלה לנגד העיניים את מודל שירת הקינה על החורבות, אך כאן תוך הרחקת העדות: הקול הדובר בשיר, זה של המשוררת עצמה, אינו זה המקונן על ההריסות, אלא מתאר מפגש "מעבר לים", קרי – באחת מתחנות המעבר של המהגרים האזידים הנואשים בדרכם לאירופה, עם אדם המקונן על חורבנו ועל קורבנו. הדוברת מרחיקה את עצמה יותר מן האדם שפגשה כשהגדירה אותו בשיפוטיות כמשוגע, אך אז האזינה לו כשהוא מגולל את סיפור קורבנו האישי, והבינה כי החורבות שעליהן הוא בוכה אינן חורבותיו של מקום, אלא חורבותיה של משפחתו ושל אהוביו: "מַעְבְּר לַיָּם / נִתְקְלוּ עֵינַי בְּאִישׁ אֶחָד / שֶׁהָרִיחַ אֶת חוֹל הַחוּף / וְחִבַּק אֶת הַמַּיִם אֶל חֲזֵהוּ. / אָמַרְתִּי: מַה נִּכְנַס בְּךָ, מִשְׁגָּע? / אֵלֶּה רַק חוֹל וּמַיִם. / אָמַר: אֲנִי מְחַפֵּשׂ אֶת בְּתִי הַטּוֹבֵעַת / כִּדֵּי לְשִׁיר לָהּ שִׁיר / בְּפַעַם הָאֶחְרוּנָה, שֶׁתִּרְדָּם" (עמ' 188). דוגמה אחרת להרחקת העדות, המלווה גם בהערה של המשורר העומד על טבעה וטיבה, היא בשיר "מות אמי" מאת המשורר ח'אלד א־שֵׁיח'. השיר כולו מנוסח כתיאור של מסע חיפושים של אזידי, המוצג בשיר כילד, אחר אמו שנפרדה ממנו בעת הבריחה אל ההר: "צַעֲדֵתִי עַל רְסִיסֵי הַיְסוּרִים / בְּהֲרָנוּ הַנֶּשֶׂא / וְחַפְשָׁתִי בֵּין גִּיאֵוֹת וּפְסָגוֹת / בֵּין קְבָרִים וּמְצָבוֹת / וּבֵין שְׂרִידֵי הַבְּתִים / אַחַר חוֹט שְׂיֻבְלִנִי לְאָמִי / אַחַר דְּבַר־מָה הַשֵּׁיף לְאָמִי. / אָמְרוּ לִי כִּי הִיא הִיְתָה שָׁם / עַל הַפְּסָגוֹת" (עמ' 238). אולם השיר, הכתוב בגוף ראשון, אינו כלל ועיקר תיאור בגוף ראשון, אלא שיר שכתב המשורר על חוויה של אדם אחר, זר, שביקש ממנו לכתוב שיר המספר את סיפורה של אמו, ולמעשה – את סיפור חיפושיו אחריה. המשורר מדגיש עובדה זו בהערת שוליים שהוסיף לשיר, שהיא עצמה הרחקת עדות מסוג אחר.

זולת החוויות והעדויות האישיות והקולקטיביות מתוך האסון וחורבותיו מעסיקים את המשוררים האזידים גם עניינים "ארציים", הנוגעים לקיומם בעת הנוכחית כעקורים במחנות אוהלים מטים לנפול, שעיקר זמנם עובר בתחושת חוסר תוחלת ובריקנות, בגעגוע, בזעם ובליקוק חסר אונים של הפצעים. הפער בין מציאות חייהם של העקורים לבין חייהם הקודמים, החיים בקרב מי שאותו הם מאשימים בנטישתם כמו גם ההמתנות האינסופיות שהם מנת חלקם בחייהם נטולי התכלית, הופכים גם הם בידי המשוררים לחומר גלם לשירים. דוגמה מובהקת לטיפול בהווה האזידי מציג השיר "ספירה" מאת המשורר נְוּאָף ח'לף אל-סינג'ארי, המתאר את עיסוקם של העקורים במחנות: "בְּכָל בְּקָר אָנוּ יוֹשְׁבִים / וּמוֹנִים אֶת מְסַפֵּר הַשְּׂבוּיִים, / הַיְלָדִים הַחֲטוּפִים, / הַנְּרֻצָּחִים, / הַהֲרוּגִים, / הַנְּעַדְרִים, / הַשְּׂבִים מְשֻׁבִים" (עמ' 154). המשורר ממשיך ומתאר את המשך הספירה חסרת התוחלת גם אחרי הפסקת התה, ארוחת הצהריים וארוחת הערב וחוזר חלילה, ביום שלאחר מכן ובימים שלאחריו. גם המשוררת בת בעשיקה סְנָא טְפָאנִי מתייחסת לגורל האזידים בשירה "גשם גשם", שבו היא מתריסה בפני השמים, מורידי הגשם: "לֹא שְׁמַעְתֶּם, אִם כֵּן, עַל יְלָדֵי סִינְג'אָר? / אֵין לָהֶם קוֹרֵת גִּי, לֹא גְרָבִים וְלֹא סִנְדָּלִים. / וְלֹא שְׁמַעְתֶּם עַל נְשׁוֹת סִינְג'אָר? / נוֹסֶף עַל הָאָסוֹן שְׁנַחַת עֲלֵיהֶן, הִפְכוּ בְּתִיהֶן / לְאֶהְלֵי בֶד נְטוּלֵי הַגְּנָה" (עמ' 70).

סוגיה "ארצית" אחרת העולה בשירים רבים בקובץ היא זו של הכבוד, וליתר דיוק - של אובדן הכבוד האזידי. העיסוק בנושא הכבוד בחברה מסורתית ושבטית כמו החברה האזידית הוא מורכב ועדין, ונוגע לתחומים רבים: ראשית, פלישת "המדינה האסלאמית" חיללה את כבודם של האזידים, שחייהם ורכושם הפכו הפקר ושעל האובדן אין איש שיפצה אותם. שנית, העזיבה החפוזת של האזידים את כפריהם תחת אש הובילה לפירוקן של התא המשפחתי האזידי ושל הסדרים המשפחתיים, הקהילתיים והחברתיים שהיו נהוגים בשגרת החיים בכפר ולפרימה של המרקם החברתי האזידי, שנארג במשך שנים של הסתגרות וחיים קהילתיים. שלישי, ומעל הכל, אנשי "המדינה האסלאמית" חיללו את כבודן של הנשים והנערות האזידיות החטופות, שגם כיום, למעלה משנתיים וחצי מאז האירועים, יותר מ-3,500 מהן נמצאות בשבי "המדינה האסלאמית" כשפחות-מין למכירה ומסחר בין לוחמי הארגון. מעקב אחר השיח האזידי מאז האסון מגלה כי סוגיית החטופות היא הסוגיה הבוערת ביותר עבור האזידים כיום, יותר מכל עניין אחר. חטיפתן של נשות הקהילה משינגאל ואי הצלתן כאשר עוד היו מרוכזות יחד בימים שלאחר חטיפתן, היא פצע פתוח ומדמם עבור כל הקהילה האזידית, והעדויות על אינוסן האכזרי של הנערות, מקצתן ילדות

בנות תשע ועשר, על-ידי לוחמי "המדינה האסלאמית" ומכירתן כשפחות בשוקי עבדים בכירות הח'ליפות האסלאמית, הן מקור להשפלה עבור כל אזידי והנושא חוזר ומהדהד בשירים רבים. בשיר "הללויה" קושר המשורר הימאן אל-כרסאפי בין הבגידה הכורדית באזידים לבין הפגיעה בכבוד הקהילה, ואומר כך, בפנייה לבכיר הכורדי: "היית שם - / וְשָׁמַעְתָּ אוֹתִי / כְּשָׁרַעַם צָחוּקִים שֶׁל הָרוּדְנִים בֵּין / סַמְטָאוּתִיָּה שֶׁל שֵׁינְגָאל - / פָּלְשׁוּ לְבֵיתִי, / רָדְפוּ אַחֲרַי אַחִי, / מְשַׁפְּחָתִי, / טָבְחוּ אֶת חֲבֵרִי, / שָׂרְפוּ אֶת סִבְתִּי / וְגָרְרוּ אֶת דְּמוֹתִי, עֵירָמָה, כְּשֶׁהֵם דּוֹלְקִים אַחֲרַיָּה" (עמ' 116). המשוררת לילא חמו מתייחסת לנושא החטופות בשירה "חרפת קוצ'ו רודפת אותי", באמצעות התייחסות לאירועי הכפר קוצ'ו שכל נשותיו נחטפו ב-15 באוגוסט 2014, פחות משבועיים לאחר הפלישה לשינגאל: "היכן קוצ'ו / שְׁנֶאֱנָסָה עַל-יְדֵי הַגָּל שְׁחוֹר / הָעוֹשֶׂה לוֹ אֶת אֲלֵלָה / לְמִסְתוֹר" (עמ' 142/140). אלא שגם בהקשר זה, של הנשים החטופות, האזידים לא מותירים את הזירה רק לדמותה של החטופה, הקורבן, אלא מבקשים להבנות לצד זה את דמותה של החטופה הגיבורה, המתנגדת בכוח לחטיפתה ולשעבודה, במקרים מסוימים מוכנה לשלם על כך בחייה ובמקרים אחרים משתחררת לחופשי. כך בשיר "האסירה" מאת המשורר מוראד סלימאן עלו ובשירים על האהובה סחר, מאת המשורר עאמר אל-ח'אנסורי, שנזכרו לעיל. המקרה הבולט ביותר של ייצוג החטופה כגיבורה הוא זה של החטופה המשוחררת נאדיה מוראד מן הכפר קוצ'ו. נאדיה נחטפה על-ידי כוחות "המדינה האסלאמית", ולאחר ששוחררה וטופלה בגרמניה יצאה למסע חובק עולם שבו סיפרה את סיפור שבייה וקראה להתערבות בינלאומית, ערבית ואסלאמית בסוגיית החטופות האזידיות. נאדיה הפכה כמעט בן לילה לגיבורה של העם האזידי כולו, ובהמשך גם למועמדת לפרס נובל לשלום לשנת 2016 ולזוכה בפרס סחרוב לחופש המחשבה מטעם הפרלמנט האירופי לשנת 2016. מעמדה החדש הזה של נאדיה מקבל ביטוי גם בשירים שנכתבו מאז האירועים. המשורר סאלח מאדו הופך בשירו הקצר "נאדיה", הבנוי כדיאלוג, את נאדיה עצמה לסמל ההישרדות והעמידה האיתנה של האזידים, ולמופת של היאחזות אזידית במולדת, בשינגאל: "נִעְרָה יְקָרָה, / מַה שְׁמַךְ? נְאֻדֶּיָה. / מְאִיזוּ עֵיר אֶת? שֵׁינְגָאל. / מִמֶּתִי הִתְחַלַּתְ לְפַחַד? מְאִז הַשְּׁלֵשָׁה בְּאוּגוּסְט. / מְדוּעַ אֶת בּוֹכָה? עַל כְּבוֹדָה שֶׁל אַרְצִי. / מַהוּ גוֹרְלָה שֶׁל עֵירֶךָ? חֲרָבָן. / עַל מָה אֶת חוֹלְמָת? אֵינִי יוֹדַעַת. / הָאֵם אֶת רוֹצָה לְשׁוֹב? כֵּן, בְּרֹאשׁ מוֹרָם וּבְגָאָה" (עמ' 184). גם המשורר מוראד סלימאן עלו הקדיש את שירו "מזמור קוצ'ו" (עמ' 22/20) ל"שתי בנות, נאדיה ומאיה". מאיה היא בתו הביולוגית של המשורר, ונאדיה היא כמובן נאדיה מוראד, שמאוזכרת כמה

פעמים בשיר כמי שקוראת לאזידים לצאת מן התרדמת ולמעשה מובילה את התחייה האזידית שלאחר האסון.

סוגיה אחרונה הקורעת את הקהילה האזידית בתקופה שמאז האסון והעולה בשירים רבים היא הסוגיה של עזיבת המולדת וההגירה לנכר. המדינה שהפכה בשנים האחרונות למוקד ההגירה של האזידים היא גרמניה, שהפכה להיות "הארץ המובטחת" של האזידים או ה"קבלה" (כיוון התפילה) שלהם, כינויים רווחים שבהם מתארים האזידים את המדינה שפתחה את שעריה ללמעלה ממאה אלף מבני הקהילה בעשורים האחרונים.

ההגירה היא התהליך השקט והאיטי שמסב, ככל הנראה, את הנזק המצטבר הגדול ביותר לקהילה האזידית וגובה ממנה מחיר כבד ברבדים רבים של קיומה. ראשית, בחייהם של בנות ובני הקהילה המבקשים להגיע בכל מחיר לאירופה במציאות של הקשחה הולכת וגוברת מצד מדינות היבשת של האפשרות לבוא בשעריהן. שנית, גל ההגירה האזידי אל מחוץ לעיראק ולכורדיסטן, שיש המעריכים את היקפו בכ-500 אזידים עוזבים מדי שבוע, מוביל לקיטון מדאיג בגודלה של הקהילה האזידית הגדולה בעיראק בפרט ובעולם בכלל. יש בכך, אולי, משום הבטחה לעקורים המחפשים לעצמם קיום מכובד יותר באירופה, אולם קהילת המולדת הולכת ומצטמקת, ועימה נזנחות המסורות, הזיקה לדת ולמקומות הקדושים, והמבנה הקהילתי והחברתי. וכך הקהילה הופכת לקהילה תלושה ועקורה משורשיה וממולדתה. במקביל הולכות וגדלות כל העת הקהילות בגלות באירופה, שהשמירה בהן על המסורת האזידית – על המורשת התרבותית, על שפת האם, על הזיקה למולדת ועל הקשרים הקהילתיים – נעשית מאתגרת וקשה מיום ליום.

ההגירה מסתמנת אפוא כפתרון דחק למצוקה האזידית בעיראק (למצער לבני המזל שיש להם אמצעים לצאת מהמדינה בסיוע מבריח), אך היא מעמידה את הקהילה האזידית כולה בפני דילמה לא פשוטה, בין הביטחון שיכולים החיים במערב להעניק לפרט האזידי בטווח הארוך, לבין הסכנות הפיזיות שמציבה לו ההגירה בטווח הקצר, למול תלאות הדרך וסכנותיה וכן הסכנות שמציבה העזיבה ההמונית של בני הקהילה מעיראק לשלמותה וללכידותה של הקהילה בטווח הקצר והארוך. לכך נוספים גם תחושות של מחויבות להישאר במולדת ובמסגרת הקהילתית, האשמה על עזיבתן, גם אם המאולצת, וכן הפחד מסכנות הדרך והחששות מן הגורל הצפוי למהגרים בארצם החדשה. סוגיית ההגירה מטרידה כל אזידי באשר הוא, שכן אין כמעט אזידי שלא שקל ברגע כזה או אחר לאחר האסון לעקור מעיראק ולהצטרף לקרובי משפחה וחברים שכבר השתקעו באירופה. הנגיעה האישית הזאת של האפשרות להגר הופכת את השאלות הקיומיות

שמציבה ההגירה, וכן את תחושת האשמה על עזיבת המולדת, לעניין הנוגע לכל אזידי. גם תמונותיהם של ילדים אזידים רכים שמצאו את מותם במהלך ניסיונות החציה של הים האגאי בסירות רעועות נגעו לכל אזידי, והמחישו את סכנותיו של המסע המפרך.

ברור מאלי שסוגיה זו, המטרידה כל אזידי, מצאה את דרכה גם אל תוך השירים שבקובץ זה. בשירו "לטובעים בין הגלים" מקונן המשורר באג'ו באג'ו על מר גורלו של הילד האזידי ג'וד, שטבע בים האגאי בנובמבר 2015: "ג'וד חוצה את הים / לא כפולש, לא כסוחר ולא כחפוש אחר הנאה. / הוא היה מלאך הנמלט מפני כבד ידם של עריצים / הסערות המו והגלים בגדו / הגלים הרעידו עולמות, נגעשו ונרעשו / ואת ג'וד הקטן אז החופה פלטו. / מה עוללת, ים אכזר, / כשחשפת את ניבך הגועשים, / המות נגלה בין קמורי פניך, ואתה מחיד וצוחק" (עמ' 292). המשורר סעיד ד'יבאן מתייחס גם הוא ברמיזה לסיפורו של ג'וד, בשירו "הילד והים", דווקא כמעין תפילה להצלחת ההגירה: "ילד מחלה פני ספינה / בתחנונים - רחמי עלינו. // מן הגל המטרף יגרנו / ורועם הים בפנינו. // ברחנו מגיא צלמות, / שמא תחינו הגלות. // עזבנו מולדותינו מאחור, / אף הארץ הובלתנו לבכי. // שליטינו לא ישעו לנו, / לא יחושו אסוננו. // חוסי עלינו, ספינתנו / ואתה, ים, אל תטבע תקוותינו" (עמ' 92). שני השירים קושרים בין ההגירה לבין המציאות האלימה בעיראק ואזלת ידם של מנהיגיה, אשר להם מיוחסת אחריות מרומזת לגורלם של המהגרים המשלמים בחייהם.

מכלול השירים, אם כן, מספק לנו, הקוראים, הצצה חיה ואישית מאוד למרכיביה השונים של החוויה האזידית, למארג הפחדים האזידי, לזהות האזידית ולמרכיביה ההיסטוריים ובני הזמן, ולדרכים שבהן אזידים תופסים את קהילתם ואת מקומה בעיראק ובכורדיסטן. השירים בקובץ אישיים מאוד, ועם זאת אינם נעדרים מבט קולקטיבי ומבט ביקורתי, כולל ביקורת פנימית על הקהילה האזידית עצמה. התייחסות למכלול החוויה האזידית הטראומטית וייצוגי האזידי כקורבן וכגיבור, תחושת הרדיפה הנצחית שלצידה זעם ונקמה, הסמלים הדתיים והקהילתיים-הגיאוגרפיים, המיתולוגיה, הפחדים, התקוות, הרצונות והייחולים של האזידים כפי שהם משתקפים בחיזיונות בשירי הקובץ - כל אלה עשויים להעניק הצצה ממקור ראשון להלכי הרוח הרווחים בקרב הקהילה האזידית בימים האלה, ואולי לשמש בעתיד תעודה אמנותית שתוכל להסביר את התהליכים החברתיים. כך או כך, השירים בקובץ, על יופיים ועל קדרותם, הם צוהר מרתק לחברה ולתרבות כה קרובים ובה בעת כה רחוקים, שחשוב שקולם יישמע דווקא בימים אלה.

על הספר, סדר השירים והמשוררים, ומילות תודה

כמה הערות טכניות ותוכניות וכמה מילות תודה מתבקשות לפני סיום: ההחלטה לפרסם את הספר בפורמט דו-לשוני הייתה החלטה שכמעט ולא התעוררו לבטים בעניינה ושנפלה כבר בשלבי התרגום המוקדמים. יש בכך אמירה מתריסה משהו כלפי המציאות הפוליטית בישראל, שבה פורמט כזה נראה זר, מנוכר ומנכר כל-כך. ואף-על-פי-כן, אמירה זו רלוונטית דווקא בימים כאלה, שבהם נדמה כי מעולם לא הייתה פעורה תהום כה עמוקה ורחבה בין הלשונות העברית והערבית. נוסף על כך, יש בפרסום השירים הללו בשתי הלשונות הזדמנות להגיש את החומר גם לדוברי הערבית החיים בישראל, ולהעניק להם הזדמנות להיחשף, בשפת המקור, לקהילה האזידית, לתרבותה ולמציאות חייה שאינן מוכרות למרביתם כשם שאינן מוכרות לציבור קוראי העברית. יש בדבר גם אמירה כלפי האזידים עצמם: מעבר לעובדה שקובץ זה מביא לדפוס בפעם הראשונה את שיריהם של חלק ניכר מן המשוררות והמשוררים הנכללים בו, יש חשיבות רבה לפרסום השירים בשפת המקור ובתרגום מתוך ראייה שאין מדובר רק בעבודת תרגום שתכליתה אמנותית גרידא, אלא כחלק ממהלך שתכליתו רחבה יותר ושבו גם לאזידים עצמם ולדברים שכתבו, כלשונם וכדברם, יש חשיבות מכרעת.

סדר הופעת השירים והמשוררים בקובץ גובש בהדרגה בתהליך עריכת הספר. שני המשוררים הפותחים את הקובץ הם מן הוותיקים יותר שבין הכותבים, וכמה משיריהם המופיעים בקובץ נראו כמתאימים לפתיחת הספר. סדר ההופעה של יתר המשוררות והמשוררים נבנה בגמישות, ללא עיקרון מארגן מפורש. הוא אינו עוקב אחר גילם של המשוררים או זמני כתיבת השירים, אלא נע דרך זיקות בחוויות ובתמות העומדות לעיתים במרכז שירים אלה ולעיתים בשוליהם.

תודתי נתונה לכל האנשים שסייעו בהגשמתו של פרויקט זה, ושבלעדיהם ספק רב אם היה הפרויקט מגיע לכלל השלמה: ליהודה שנהב, למייסלון דלאשה, לטל כוכבי וליוני מנדל הבלתי נלאים, שדחפו ועודדו בלי הרף (וגם לחצו והמריצו, כשהיה צריך). לאלמוג בָּהַר, עורך הספר ושותף נאמן ומעורר השראה לדרך הארוכה והנפתלת עוד מראשיתה, לנביה בשיר, שהתקין את הטקסט הערבי בכישרון אין-קץ והעיר הערות מחכימות על התרגום העברי; לצאלח עלי סואעד שתירגם את אחרית הדבר ואת התקצירים הביוגרפיים על משוררי הקובץ במיומנות מרשימה ובמהירות רבה; לאוראס ג'אלו, חבר יקר מבְּעֵשִׁיקָה, שהתנדב עוד בשלבים הראשונים לעבודה להגיה ולהתקין חלקים נרחבים מן הטקסט הערבי; לנוואף ח'לף

אל-סינג'ארי שקרא את הערות השוליים וסייע בדיוק ובאימות של המידע המופיע בהן; לאהוד הורביץ ולראויה ברבארה שעברו על חלקים נרחבים מן הקובץ, ערכו, העירו, האירו וחיוו דעה מלומדת ומועילה ושזכותם נמנעו שגיאות רבות והשירים המתורגמים השתפרו לאין שיעור; ליותם בנשלום, שתם לספר תרגומים מבריקים לכמה שירים מאתגרים במיוחד; לנשות ואנשי מכון ון ליר בירושלים, שבזכות סיועם הנמרץ התאפשר הפרויקט כולו; למפעל הפיס, שהביע אמון בפרויקט ותמך בו ביד נדיבה עוד אפילו בטרם הפך רשמית לפרויקט; לבת-שבע דורי-קרלייה, לילך אסף ואליוט, חברות יקרות שחוות דעתן על מקצת הטקסטים בקובץ, הערותיהן עליהם והפצתם ברבים עזרו לי ועודדו אותי מאוד; למשורר ולעורך מייקל דיקל, שערך תרגומים לאנגלית שעשיתי למקצת השירים, ודרך הערותיו על התרגומים מאנגלית למדתי לראות דברים חדשים מזוויות חדשות במהלך העבודה על התרגום לשפה העברית; ולבת-זוגי ושותפתי, שירי, שנשאה את עיסוקי האינסופי בסוגיה האזידית בשנים האחרונות ואת תרגומי השירה באופן מעורר הערצה, ובשל כך אני מוקיר לה תודה ואהבה אינסופיות. מעל כולם, תודה גדולה שלוחה לכל המשוררות והמשוררים שיצירותיהם משולבות בקובץ זה (לפי סדר אלפביתי של השם הפרטי): אסמאעיל ח'דר, באג'ו באג'ו, ג'עפר ג'וקי, הימאן אל-כרסאפי, הנא מארו, ויאן ג'ומעה אל-חראקי, זידאן ח'לף, ח'אלד ח'לאת אל-מרשאווי, ח'אלד אל-שייח', חג'י ח'לאת אל-מרשאווי, ט'לאל הסכאני, פ'רם טפאני, ליילא ח'מו, מהבאד ח'ליל (רודי ג'אן) מוראד מאדו, מוראד סלימאן עלו, מ'סר אל-אדאני, מירזא חסן דינאי, נוואף ח'לף אל-סינג'ארי, ס'אלח מ'אדו, סונדוס סאלם אל-נג'אר, סופיאן שינגאלי, סלאם הסכאני, סלימאן אל-עדוי, ס'נא טפאני, סעד שיוואן, סעדו באג'ו, סעיד ד'יבאן, ס'מ'ד סלים, עאמ'ר אל-ח'אנסורי, עימאד בשאר, עאמר ביבו ו'יהאם אל-ש'מ'סאני. כולם אנשים מוכשרים וחברים טובים, שבלא הסכמתם לפרסום השירים ובלא סיועם הלבבי בכל השאלות שעלו אצלי במהלך העבודה והשעות הארוכות שהשקיעו בי ובשאלותי, כל הפרויקט הזה לא היה יכול לקרום עור וגידים.

עידן בריר

גבעתיים, מרס 2017